

HIIUMAA VÄÄRTUSLIKE MAASTIKE REGISTER

Koostaja: Kristiina Hellström

Sissejuhatus

Hiiumaa väärtuslike maastike inventeeriti märtsist 2001 kuni detsembrini 2002. Väärtuslike alade kohta koostati register ning pandi lühidalt kirja nende kasutustingimused ja hooldussoovitused. Töö teostajaks oli FIE Kristiina Hellström (maastikuarhitekt-konsultant). Kaardimaterjali vormistas digitaalsel kujul Urve Pill (MTÜ Uurimiskeskus Arhipelaag). Metoodilise alusena kasutati töös Keskkonnaministeeriumi väljaannet "Väärtuslike maastike määratlemine: metoodika ja kogemused Viljandi maakonnas" (Tallinn, 2001). Nii maastike inventeerimine kui registri koostamine toimus koostöös Maavalitsuse esindaja Tammo Estaga (majandusarengu osakonna juhataja). Koostööd tehti kõikide valdade esindajatega, Hiiumaa Keskkonnateenistusega (Maie Jeaser), Hiiumaa Muuseumi peavarahoidja Helgi Põlloga, Lääne-Eesti saarestiku biosfääri kaitseala Hiiumaa keskuse (praeguse Hiiumaa Kaitsealade Administratsiooni) töötajatega (Ruuben Post, Kai Vahtra). 2001. a. oktoobris korraldati kõikides valdades rahvakoosolekud, kus tutvustati väärtuslike maastike määratlemise metoodikat ja eelvaliku alasid ning küsitleti osavõtjaid nende eelistuste osas. Väärtuslike maastike mõistet ja alade valikut on tutvustatud ka kohalikes lehtedes. Hiiumaa rahvusmaastike ehk üle-eestilise tähtsusega väärtuslike maastike väljaselgitamisel kasutati spetsialistide abi ning rahvaküsitlust.

Hiiumaa väärtuslike maastike hindamine ja piiritlemine

Väärtuslike maastike eelvalik tehti kaardianalüüsi ja valdades toimunud suuliste küsitluste põhjal. Kaardianalüüs hõlmas nii ajaloolisi kaarte ja ortofotosid kui tänapäevaseid temaatilisi kaarte (taimkate, metsakaardid) ja CIR-aerofotosid.

Alade lõplik valik tehti koostöös kohalike asjatundjatega. Piiride täpsustamine toimus eelvaliku käigus ja välitöödel kogutud andmete põhjal. Vastava alusena kasutati katastrikaarti ja CIR-aerofotosid. Kultuurmaastikud on piiritletud selliselt, et piiride sisse jääks võimalikult ühtlase maakasutusmustriga maastik või kultuurilis-ajalooline tervik (nt mõisasüda koos endiste mõisapõldudega või küla koos külapõldudega ja niitudega). Enamasti on tegemist mosaiiksete maastikega – ala sisse jääb nii asustust, põlde, niite kui ka metsa ja metsastuvaid-võsastuvaid alasid. Oluliselt mõjutas alade piire väärtuslike looduslike rohumaade, samuti muinsuskaitseobjektide paiknemine. Põllumajanduslike aladega piirnev mets jäeti ala sisse juhul kui oli tegemist puisniiduilmelise metsaga, puhkeväärtusega vanema okas- või segametsaga või maastikuruumi piirava metsaribaga. Loodus- ja maastikukaitsealad, mis on arvestatud väärtuslike maastike sisse, on kõrge esteetilise ja puhkeväärtusega alad, enamasti on neil ka identiteediväärtus. Arvestatav hulk rannaäärseid väärtuslike maastike alasid langeb kokku ka linnu- ja loodushoiu aladega. Kui vähegi võimalik, määrati maastike piirid selliselt, et nad oleksid maastikul jälgitavad (sihid, kraavid, teed, maakasutus jne). Omandipiire üldiselt arvestatud pole ja see ei ole ka reeglina otstarbekas.

Rahvusmaastike (RM) küsitlus toimus jaanuaris-veebuaris 2003.

Maastiku väärtused

Maastike väärtuste hindamisel võeti aluseks Keskkonnaministeeriumi poolt aastal 2001 välja antud trükis "Väärtuslike maastike määratlemine: metoodika ja kogemused Viljandi maakonnas". Selles on lahti seletatud viit tüüpi väärtusi (vt pikemalt ka teemaplaneeringu seletuskiri):

- KAV: kultuurilis-ajalooline väärtus (maastikumustri ja asustuse sarnasus traditsioonilisega; ajalooliselt ja kultuurilooliselt tähtsad paigad);
- EV: esteetiline väärtus (maastiku ilu, vaated);
- LV: looduslik väärtus (poollooduslikud rohumaad, looduslikud metsad, märgalad jne);
- IV: identiteediväärtus (väärtus kohalike inimeste arvates);
- RTP: rekreatiivne ja turismipotentsiaal (olemasolev ja võimalik puhkeväärtus; vaatamisväärsused)

Tabelis 1 on ära toodud koondandmed Hiiumaa väärtuslike maastike kohta.

Väärtuste hinded: 3 – väga suur väärtus; 2 – keskmine väärtus; 1 – väike väärtus

Identiteediväärtust on hinnatud peamiselt rahvusmaastike küsitluse põhjal: >20 häält = 3 p. (väga suur väärtus); 11-19 häält = 2 p. (keskmine väärtus); <10 häält = 1 p. (väike väärtus).

Klassifikatsioon: I kl = suur väärtus: maakondlik tähtsus, võimalik rahvusmaastik;

II kl = keskmine väärtus: maakondlik tähtsus

Rahvusmaastik (**x**) = ettepanek rahvusmaastike nimetamiseks küsitluste põhjal

Ala tüüp (enamike alade kohta kehtib rohkem kui üks määratlus):

- 1 – linna- või asulamaastik
- 2 – põhiliselt põllumajandusmaastik/küla
- 3 – põllumajandus- ja loodusmaastik
- 4 – põhiliselt loodusmaastik
- 5 – piirneb merega
- 6 – ajaloo kontsentraat
- 7 – sisaldab mõisakeskust või –parki
- 8 – paik, mis seostub ajaloosündmusega või omab muud sümboolset tähendust
- 9 – oluline v potentsiaalne puhkeala

Väärtuslikele ja/või intensiivse majandustegevuse suhtes tundlikele aladele on seatud kasutustingimused ning vajadusel antud ka hooldussoovitusi. Kasutustingimuste ja hooldussoovituste sõnastamisel on lähtutud säästva arengu põhimõtetest.

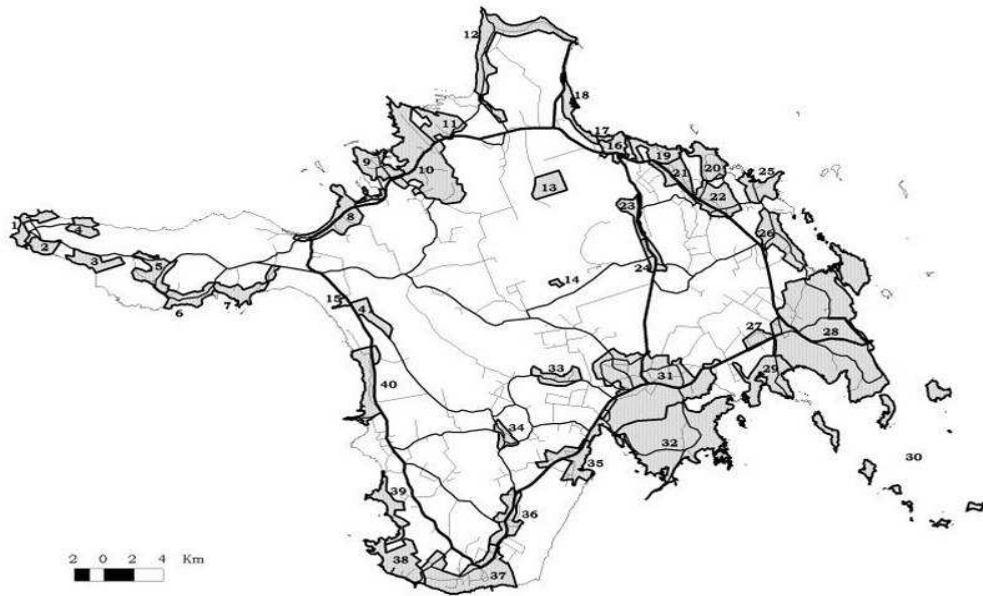
Kasutustingimusi on kohustuslik arvestada nii üld- kui detailplaneeringute koostamisel ning igasuguse arendus- ja majandustegevuse kavandamisel. Vajadusel tuleb kasutustingimusi nimetatud planeeringutega täpsustada.

Hooldussoovitusega tuleks arvestada nii planeeringutes kui igasuguste maastikku muutvate tegevuste kavandamisel, kuna soovituste järgimine aitab säilitada ja suurendada alade looduslikku ja/või maastikulist väärtust.

Tabel 1. Hiiumaa väärtuslikud maastikud

Ala nr	Ala nimi	Ala klass	Ala tüüp	Pindala (ha)	KA V	EV	LV	IV	RT P	Rahvusmaastik
1	Ristna-Ohami	I	4 5 9	253	2	3	3	2	3	
2	Kalana	II	3 5	188	2	2	2	1	2	
3	Kaleste	I	3 5 9	305	2	3	3	2	3	x
4	Hirmuste	I	3 5	221	3	3	3	1	2	
5	Kõpu – Ojaküla – Ülendi	I	3 7 8 9	445	3	3	2	2	3	x
6	Kiduspe küla	II	3 5	322	2	2	2	1	2	
7	Suureranna – Laasi – Viita	II	2 5	360	2	2	3	1	1	
8	Luidja – Paope – Jõeranna	II	3 5	680	2	2	3	1	2	
9	Kõrgessaare	II	3 5 6 7 8	450	3	2	3	1	2	
10	Reigi – Lauka	I	3 5 7 8	1908	3	2	3	1	3	
11	Mudaste - Ogandi laisid	II	3 5	465	1	1	3	1	1	
12	Tahkuna lääne- ja põhjarand	I	4 5 8 9	1080	2	3	3	2	3	x
13	Kaibaldi nõmm	I	4 8	328	2	3	3	3	2	x
14	Aruselja talu	II	2	30	2	3	2	1	1	
15	Vanajõe org	I	4 8 9	41	2	3	3	2	3	
16	Kärdla linn	I	1 5	268	3	3	2	2	3	x
17	Kärdla rannaniidud ja metsad	II	3 5 9	37	2	2	2	1	3	

18	Kärdla – Tareste – Tõrvanina	II	4 5 9	287	1	3	3	1	2	
19	Kärdla – Hausma – Heilo	II	3 5 9	371	2	3	2	1	3	
20	Hiiessaare – Kukka	II	3 5	421	2	2	2	1	2	
21	Paluküla	II	3 8	400	2	2	3	1	3	
22	Palade – Partsi	II	3 7	581	3	2	3	1	2	
23	Tubala	II	2 8	253	2	3	2	1	2	
24	Nõmba	II	3 9	208	2	3	2	1	2	
25	Sääre- Suursadama	II	3 5 6 8	386	3	3	1	1	3	
26	Kuri - Hellamaa – Hagaste	I	2 5 9	678	3	3	2	2	2	x
27	Viilupi asundusküla	II	2	177	2	2	2	1	2	
28	Kagu-Hiiumaa	I	3 5 6 7 8 9	4897	3	3	3	2	3	x
29	Salinõmme - Õunaku	II	2 5	740	2	2	3	1	2	
30	Kagu-Hiiumaa laiud	I	3 5 9	621	3	2	3	3	2	x
31	Käina põllumaastik koos kihelkonnakeskusega	I	2 5 6 7	3075	3	2	3	1	2	
32	Kassari	I	3 5 7 9	2672	3	3	3	3	3	x
33	Kaigutsi küla	II	2	285	2	2	2	1	1	
34	Taterma - Kuriste	II	3 8	176	3	2	1	1	2	
35	Jausa	II	2 5	540	3	2	2	1	1	
36	Valgu – Harju – Prassi	II	2	458	2	2	1	1	2	
37	Viiri – Emmaste - Tilga	I	2 5 6 7	1291	3	3	2	1	2	
38	Sõru - Hindu – Tohvri	I	3 5 9	712	2	3	3	2	3	x
39	Vanamõisa	II	3 5	382	2	2	3	1	1	
40	Õngu – Mänspe – Haldi	II	3 5 9	603	2	3	2	1	3	
41	Leemeti mäed	II	4 9	268	1	3	3	1	3	

Joonis 1. Hiiumaa väärtuslike maastike skeem

Hiiu valla väärtuslike maastike nimekiri:

Ristna-Ohami (I)
Kalana (II)
Kaleste (I)
Hirmuste (I)
Kõpu – Ojaküla – Ülendi (I)
Kiduspe küla (II)
Suureranna – Laasi – Viita (II)
Luidja – Paope – Jõeranna (II)
Kõrgessaare (II)
Reigi – Lauka (I)
Mudaste - Ogandi laisid (II)
Tahkuna lääne- ja põhjarand (I)
Kaibaldi nõmm (I)
Aruselja talu (II)
Vanajõe org (I)

1. Ristna-Ohami

Ala klass: I
Ala tüüp: 4 5 9
Ala pindala: 253 ha
Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald
Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Tegemist on kõrge puhkeväärtusega alaga, mis sisaldab inimtegevusest vähe mõjustatud metsi ja randa ning kahte ajaloolise väärtusega kultuurmaastikuala: Ristna tuletorni ja selle lähemat ümbrust koos hoonetega ning Lõuna-Ristnanina militaarala II Maailmasõjast ja nõukogude perioodist pärit kaitserajatiste ja hoonetega. Uuema aja rajatistest on huvipakkuv 1999. a. HÖS-i liikmete poolt ehitatud kivilabürint.

Hinnangud:

KAV (2): Ristna tuletorn; kaitserajatised militaaralal; endised sõjaväelaste elamud ja nende varemed
EV (3): väga kaunis ja omapärane kivine rand ja rannamännikud luidetel
LV (3): Ohami sihtkaitse- ja Ristna piiranguvööndi metsad (Natura 2000 eelvaliku alad nr 22, 32, 33); erinevas vanuses nõmme- ja palumännikud; Ristna piiranguvööndis geoloogiliselt huvitav astang
IV (2): Hiiumaal üsna kõrgelt väärtustatud
RTP (3): oluline puhkeala Hiiumaal; Ristna tuletorn ja rand on populaarsed külastusobjektid; selleks võiks saada ka militaarala. "Surfiparadiis" meelitab seiklusturiste, kuid peletab eemale vaikust ja rahu otsivaid puhkajaid.

Kasutustingimused: Ala üldiselt elamuehituseks ei sobi. Tuleb tagada, et mootorsõidukitega ei sõidetaks väljaspool selleks ettenähtud teid.

Hooldussoovitused: Rannaäärseid metsi, mis ei kuulu sihtkaitsevööndisse, tuleks puhkemajanduse huvides majandada püsimetsana. Militaarala tuleks hoida metsastumast, vajadusel tuleks objekte ümbritsevat rohumaad niita. Ala sobib turismi/puhkemajanduse arendamiseks, kuid selleks tuleb luua korralik infrastruktuur (parklad, teerajad, lõkke- ja puhkekohad jne), et vältida kogu ala risustamist/rikkumist. Endised sõjaväelaste elamud võiks kasutusele võtta puhkerajatistena/kämpinguna.

2. Kalana

Ala klass: II
Ala tüüp: 3 5
Ala pindala: 188 ha
Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Kalana väike kaluriküla võtab üha enam suvitusküla ilmet. Suur osa küla põldudest on metsa kasvanud, säilinud põllud on üsna kaua olnud kasutuses rohumaana. Mereäärstes männikus on karjatatud lambaid (varem on seda tehtud ka külast põhja poole jäävates metsades). Siin asub Hiiumaa kõige läänepoolsem sadam, mis taastati 1960. aastal. Veel 1930-ndatel asus külas väike kabel reliikviaga, mis pärimuse järgi toonud kalameestele kalaõnne. Kohaliku tähtsusega muistised on Luguse talu rehielamu ja kõrvalhooned, ning Kalana kabeli asukoht. Ajaloolist huvi pakub ka meteoroloogijaam.

Hinnangud:

KAV (2): leidub ajaloolist huvi pakkuvaid objekte, kuid traditsiooniline maakasutus ja hooned on kadumas
EV (2): küla ümbruses leidub ilusaid metsi, ilus on ka kivine mererand
LV (2): küla ümbritsevad vanemad männikud; osa rannast kuulub Natura 2000 eelvaliku ala nr 7 koosseisu
IV (1): üsna väike väärtus
RTP (2): rand ja mets omavad puhkeväärtust; sadam võiks väikepaadisadamana muutuda atraktiivseks; Kalana ja Kaleste vahelised vanad metsateed sobivad ratta- ja matkaradadeks.

Hooldussoovitused: Küla sobib suvilaehituseks, kuid uusi hooneid tuleks hoolikalt maastikku sobitada. Rannaäärseid metsi võiks puhkemajanduse huvides majandada püsimetsana. Ala väärtus tõuseks, kui olemasolevaid rohumaad saaks säilitada niitmise või karjatamisega.

Täiendava inventeerimise vajadus: looduslikud rohumaad

3. Kaleste

Ala klass: I
Ala tüüp: 3 5 9
Ala pindala: 305 ha
Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald
Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Kaleste küla ja selle ümbruse randu ja metsi, sh Korbi skv ja osa Kaleste sihtkaitsevööndist. Siin leidub erinevas vanuses luitemetsi ja rannavallide metsi (suures osas männikud), reljeef on Hiiumaa kohta usumatult vahelduv. Kaleste on traditsioonilise ilmega väikeküla. Osa küla

põldudest on metsa kasvanud, säilinud põllud on üsna kaua olnud kasutuses rohumaana, millest annavad tunnistust seal kasvavad suured kadakad. Küla ümbruse metsades on karjatatud loomi.

Hinnangud:

KAV (2): säilinud vanu taluhooneid; leidub nii vanu kui uusi korendus- ehk lattaedu; kuid traditsiooniline maakasutus on kadumas

EV (3): vahelduv reljeef, küla ümbritsevad kaunid loodusemetsad, väga ilus on pikk liivane mererand; külamaastik on traditsioonilise ilmega; maanteelt vaadates hakkab silma kaunis mets küla pool küljes

LV (3): ala sisse jääb osa Kaleste skv-st ja Korbi skv (Natura 2000 eelvaliku ala nr 7) ning kaitsealuste taimede kasvukohti

IV (2): Hiiumaal üsna kõrgelt väärtustatud

RTP (3): lõuna suunas avatud liivarand ja männimetsad (sh Korbi mäed) omavad väärtust vaiksuse puhkuse ja loodusturismi jaoks; Kalana ja Kaleste vahelised vanad metsateed sobiksid matkaradadeks.

Kasutustingimused: Tuleb vältida tuulegeneraatorite püstitamist ja metsaistutamist põllu- ja rohumaadele. Tuleb tagada, et mootorsõidukitega ei sõidetakse väljaspool selleks ettenähtud teid.

Hooldussoovitused: Külal oleks uusehituste puhul soovitatav arvestada vana külastruktuuri ning ehitustraditsioonidega. Soodustada tuleks korendusaedade ehitamist, kiviaedade taastamist ja vanade taluhoonete renoveerimist. Olemasolevaid põlde/rohumaid tuleks säilitada niitmise või karjatamisega, kuna on vaateliselt väga olulised.

Küla ja maantee vahele jäävaid metsi võiks puhke- ja esteetilise väärtuse säilimiseks majandada püsimeetsana. Noori männikuid küla ja ranna vahelisel alal tuleks harvendada.

Täiendava inventeerimise vajadus: looduslikud rohumaad

4. Hirmuste

Ala klass: I

Ala tüüp: 3 5

Ala pindala: 221 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Hirmuste küla ning sellest põhja pool asuvaid männimetsi ja randa. Hirmuste küla on traditsioonilise ilmega. Põldudemuster on hästi säilinud (enamik põlde kasutuses rohumaana), lisaks leidub haruldasi, kasutuses olevaid puisniite (Pihlaka-Jaagu ja Luguse) vanade leppadega ning karjatatud looduslikke rohumaid kadakatega ja hõreda puistuga. Varem karjatati loomi ka metsades küla ja tee vahel. Ajaloolist huvi pakub arheoloogiamälestis kivilalme "Kalmavare". Rannas võib leida enne I maailmasõda ehitatud kindlustuste jälgi.

Hinnangud:

KAV (3): küllaltki hästisäilinud traditsiooniline maakasutus; vanad taluhooned; leidub nii vanu kui uusi korendus- ehk lattaedu; kivilalme

EV (3): väga ilus on pikk liivane mererand; külamaastik on traditsioonilise ilmega

LV (3): puisniidud; endised heinamaa-metsad (praegu liigirikad segametsad); inimtegevusest vähe mõjutatud rand ja vanemad okasmetsad (Natura 2000 eelvaliku ala nr 5)

IV (1): kohalike poolt väärtustatud

RTP (2): vaatamisväärtus küla eelkõige oma traditsioonilise põllumajanduse tõttu, ei sobi massiturismiks

Kasutustingimused: Tuleb vältida teede õgvendamist, metsaistutamist põllu- ja rohumaadele, tuulegeneraatorite püstitamist.

Hooldussoovitused: Külas oleks uusehituste puhul soovitatav arvestada vana külastruktuuri ning ehitustraditsioonidega. Soodustada tuleks korendusaedade ehitamist ja vanade taluhoonete renoveerimist. Külapõllud ja looduslikud rohumaad tuleks kindlasti hoida kasutuses ajaloolise ja esteetilise väärtuse säilitamiseks. PUISNIITUDEL vältida väetamist ja hoolitseda puude järelkasvu eest. Metsa küla ja ranna vahel võiks majandada püsimeetsana.

Täiendava inventeerimise vajadus: puisniidud jm looduslikud rohumaad

5. Kõpu – Ojaküla – Ülendi

Ala klass: I

Ala tüüp: 3 7 8 9

Ala pindala: 445 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Kõpu ja Ülendi küla ning Ojaküla.

Kõpu küla on Kõpu poolsaare huvitavamaid külasid. Esiteks on siit leitud kõige vanemaid inimasustuse jälgi Hiiumaal: muinasasula Kõpu kalmistu lähedal (IV at? e m a), tarand- ja kivikirstkalmed (I at e m a) külas ja mõisa asukohas, kiviaja asulakohad piki Kõpu-Ülendi teed, muistsed põllujäänused, rauasulatuskoht. Teiseks asub siin Kõpu tuletorn (44), mis on pikka aega olnud Hiiumaa sümboliks. Selle ehitamist alustati 1504.a., algselt toimus meremärgina, hoiatamaks laevu Hiiu madala eest. Sajandite jooksul on seda korduvalt ümber ehitatud, viimati 1989-90, mil tornile valati ümber betoonist “särk”.

Küla/mõisa põllumaad on säilinud suures osas oma traditsioonilisel kujul. Suur osa neist on muutunud looduslikuks rohumaaks, servaaladel kasvab ka kadakaid ja üksikuid puid. Praegu on enamus põlde/rohumaad kasutamata. Kunagistest puisniitudest ja –karjamaadest (Vaessoo ümbrus, Ligude mets jt) on saanud mets. Tähelepanu väärib männik kahel pool Kõpu-Ülendi teed, kus leidub hulgaliselt suuri põlispuid.

Ala põlistalud asuvad Kõpu külatänavaa ääres ja Kõpu – Ülendi teest idas. Ülejäänud on rajatud endistele mõisapõldudele. Teedevõrk on hästisäilinud, talukohad üldiselt ka, ainult arhitektuuriline üldmulje on üsna kirju. Kõpu küla on üks väheseid kohti Hiiumaal, kus on säilinud korralikke kiviaedu põldude vahel.

Ajaloolise väärtusega objektid on: Kõpu tuletorn koos säilinud abihoonetega, viie tee risti juures asuv endine apostliku õigeusu kirik-kool (tellishoone, 1910), hilisem kool ja rahvamaja; naabruses asuv kalmistu, vana koolimaja (1868), Pihla talu tuulik (18. saj.), külakaev ja pritsikuur, baptistide palvela/praegune kauplusehoone. Kõpu mõisast (Kõrgessaare karjamõis) on säilinud vaid hoonete vundamente ja põlispuid. Kõpu alumine kalmistu on ümbritsetud kõrge kiviaiaga, siin on asunud ka väike puukirik (1889, varasem pärines 17. saj.). Uuema aja rajatistest on huvipakkuv 1998. a. HÖS-i liikmete poolt ehitatud kivilabürint.

Ojaküla on asundusküla endise Kõpu karjamõisa maadel. Küla põllud on tublisti kahanenud võrreldes mõisaajaga. Osaliselt on neist saanud mets. Leidub looduslikke rohumaad, enamus kunagised põllud, va

nn Arapsi kopli maad küla edelaosas. Küla ümbritsevad metsad on olnud niidud ja karjamaad. Ka Ojakülas leidub muinasmälestisi ja kiviaedu, samuti kaks muistenditega seotud rändrahn - Põrgukivi (Vanapagana kivi) ja Suurikõllu suurkivi. Ajaloolist huvi pakuvad veel Ojaküla metsniku talu (endised Kõpu mõisatallid), külakaev, haruldaselt suure saarepuu känd ja nõukogude perioodil rajatud piirivalvekordon.

Ülendi küla on traditsioonilise ilmega. Põldudemuster on väga hästi säilinud, leidub kiviaedu ja lattaedu, samuti kohaliku tähtsusega kinnismuistiseid. Ristipõllu talu kiviaed tähistab mõisa ja Ülendi küla varasemat piiri. Külalast kagus on säilinud puisniiduilmelise metsa ja kadastikke. Männiku talu juures asub pühaks peetud Ülendi niinepuu, millele on ohverdatud ilmselt juba sajandeid. Puu pandi 1989. a. põlema, kuid jäi siiski ellu ja nüüdseks kasvatanud uue põõsja võra. Tähelepanu väärib Koduspe tee ja küla vaheline vana männimets.

Hinnangud:

KAV (3): leidub suurel arvul muinasmälestisi ning ajaloolist huvi pakkuvaid objekte; üldiselt hästi säilinud põldudemuster, mis kohati ei erine mõisa-aegsest;

EV (3): külamaastik on traditsioonilise ilmega; leidub väga kauneid põlispuudega männikuid; ilus vaade külale vana õigeusu kiriku juurest ja tuletornist

LV (2): puisniidu-ilmelised metsad (Arapsi koppel jt Ojaküla endised niidud, Ülendi küla endised niidud); vanemad männikud; rändrahnud

IV (2): nii kohalike poolt kui maakondlikult üsna kõrgelt väärtustatud

RTP (3): Kõpu tuletorn on Hiiumaa üks põhilisi turismiatraktsioone; looduslikult kaunis kohas leidub palju vaatamisväärsusi üksikobjekte; Kõpu küla sobib poolsaare väikeseks turismikeskuseks (majutus, toitlustus)

Kasutustingimused: Ala sobib suvilaehituseks. Vältida metsaistutamist põllu- ja rohumaadele.

Hooldussoovitused: Ala vanemaid männikuid võiks majandada püsimeetsana. Külapõllud ja looduslikud rohumaad tuleks kindlasti hoida kasutuses (niitmine, karjatamine). Juhul kui leidub huvi, võiks taastada endisi puisniite Ojakülas ja Ülendil. Teeäärsete hoonete renoveerimisel ja uusehitiste püstitamisel soovitatav arvestada vana külastruktuuri ning ehitustraditsioonidega. Hooned tuleb hoolikalt maastikku sobitada. Soodustada tuleks kiviaedade taastamist ja korendusaedade ehitamist. Jätkata endise Kõpu mõisakeskuse varemete ja pargi korrastamist. Ajaloolist huvi pakkuvaid objekte tuleks paremini eksponeerida.

Täiendava inventeerimise vajadus: looduslikud rohumaad

6. Koduspe küla

Ala klass: II

Ala tüüp: 3 5

Ala pindala: 322 ha

Ala asukoht: Hiiumaa maakond, Hiiumaa vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Koduspe on põlisküla Kõpu lõunarannikul, mida läbib Kõpu – Suureranna maantee (järgib suures osas vana külatee kulgu). Varasemat asustust märgivad külakalmistu “Kalmavare” ja asulakoht “Ahjuvare” (15-18. saj). Traditsiooniline maakasutus on hääbumas. Küla põldudest on osa (ranna pool) metsa kasvanud, säilinud põllud on üsna kaua olnud kasutuses rohumaana. Praegu on põllu- ja

rohumaad suures osas kasutamata. Tiharu puisniitu on hakatud raietega taastama (2001). Rannaniite ei karjatata. Talukohad on enamasti hästi säilinud, va küla idapoolsemas osas. Arhitektuuriline üldmulje on üsna kirju tänu nõukogude lõpuperioodil ja viimasel kümnendil valminud hoonetele (sh üsna mitmeid suvilaid). Kohaliku tähtsusega muistised on Punni t. rehielamu, Tõnise t. elamu, Saraldi t. rehielamu ja kõrvalhooned, Kõpu XV kiviaja asulakoht. Küläs asub ka palvemaja.

Hinnangud:

KAV (2): leidub vanu taluhooneid jt. ajaloolist huvi pakkuvaid objekte

EV (2): põllumajandusmaastiku avatus pakuks meeldivat vaatepilti, kui maad oleksid kasutuses; küla ümbruses leidub ilusaid metsi, leidub ka liivast mereranda

LV (2): vanemad männikud küla lääneosas on väärtuslikud; Tiharu puisniit (Tiharu skv, Natura 2000 eelvaliku ala nr 40) ja suur jalakas tee ääres

IV (1): üsna väike väärtus

RTP (2): rand ja mets omavad puhkeväärtust; piki ranna äärt kulgev tee sobib matkarajaks

Kasutustingimused: Kiduspe sobib suvituskülaks, kuid uusi hooneid tuleb (paremini kui seni) maastikku sobitada. Vältida metsaistutamist teeäärsetele põllu- ja rohumaadele.

Hooldussoovitused: Ala vanemaid männikuid võiks majandada püsimeetsana. Teega piirnevad külapõllud ja rohumaad tuleks hoida kasutuses (niitmine, karjatamine), et säilitada ala esteetiliselt ja ajaloolist väärtust. Juhul kui leidub huvi, võiks taastada ka muid endisi puisniite. Soodustada tuleks vanade taluhoonete renoveerimist.

Täiendava inventeerimise vajadus: taluhooned, looduslikud rohumaad

7. Suureranna – Laasi – Viita

Ala klass: II

Ala tüüp: 2 5

Ala pindala: 360 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Suureranna (kunagine Jõe küla) on üks väheseid kohti Kõpu poolsaarel, kus veel peetakse suuremal arvul kariloomi. Maastikupildis domineerivad nõukogude perioodil rajatud uudismaa-põllud. Võrreldes 1950-ndatega on siiski küla põllumajanduslik iseloom märgatavalt vähenenud. Küllast põhja pool asunud puisniitudest ja -karja-maadest on saanud leht- ja segamets. Küllastest lõunasse jääv suur rannakarjamaa on osaliselt kasutuses, osaliselt metsastunud. Leidub üksikuid väiksemaid puisniiduilmelisi alasid. Külaste kulg ja tee läheduses asuvad talukohad on üldiselt säilinud. Ajaloolist huvi pakkuvaid objekte peale mõningate taluhoonete pole teada. Sajandivahetusel asus küla lääneosas ranna ligidal Kõpu kordon. Küläs on asunud ka kool. Laasi ja Viita on vähese põllumaaga väikesed külad vana külaste ääres. Küla ümbritseb põhiliselt lehtmets – endised puisniidud ja -karjamaad. Säilinud on põhiliselt teeäärsed talukohad, mis oma puitaedadega jätavad traditsioonilise mulje. Tee lähedusse jääb paar hooldatud puisniidutükki ja väiksemaid puisniiduilmelisi alasid. Laasi küläs leidub karjatatud metsa ning taastatud rannaniitu. Kahjuks puudub praegu võimalus Laasi küllast Suureranda pääseda – tee on vilets ja läbipääs suvehooajal karjaaiaga suletud.

Hinnangud:

KAV (2): Laasi ja Viita külad on traditsioonilise ilmega; omamoodi huvitav on traditsioonilise ja kolhoosiaegse maakasutuse segunemine Suurerannas
EV (2): Viita – Laasi külatee on ilus ja vaheldusrikas, Suurerannas üksluine - teeservi palistavad võsa ja uudismaad; rannakarjamaa on esteetiliselt väärtuslik (merevaade)
LV (3): Suureranna rannakarjamaad (Natura 2000 eelvaliku ala nr 36), puisniidud ja puisniiduilmelised alad, vanem männik Suureranna lääneosas ranna ääres
IV (1): üsna väike väärtus
RTP (1): potentsiaalne huviväärsus võiks olla Suureranna rannakarjamaa, mida läbiks matkarada; väärtust tõstaks korralik tee Laasi külast Suureranda

Kasutustingimused: Vältida metsaistutamist teeäärsetele põllu- ja rohumaadele ning rannaniidule.

Hooldussoovitused: Suureranna külatee servi tuleks võsast puhastada, et avada vaateid. Põllumaad, rannakarjamaad ja muud niidud tuleks hoida kasutuses. Rannäärseid noori männikuid võiks harvendada ja majandada puiskarjamaana. Juhul kui leidub huvi, võiks taastada paremini säilinud endisi puisniite. Kui Suureranna ja Laasi vahele rajatakse korralik kruusatee, nagu Kõrgessaare üldplaneering ette näeb, saaks selle lülitada rattateede võrku. Suureranna rannakarjamaid võiks läbida matkarada.

Täiendava inventeerimise vajadus: looduslikud rohumaad

8. Luidja – Paope – Jõeranna

Ala klass: II
Ala tüüp: 3 5
Ala pindala: 680 ha
Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald
Ala tähtsus: kohalik kuni maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Luidja ja Paope külasid, Luidja lepikut ja randa ning rannaniite kuni Jõeranna külani. Luidja ja Paope on teeäärsed suured põliskülad, kus sajand tagasi kimbutas elanikke rannaluidetelt tuiskav liiv. Liivaluidete kinnistamiseks rajas metsaülem Karl Ahrens aastatel 1904-08 sanglepaistanduse (32,4 ha), mis tänaseks muutunud segametsaks.

Külade põllumaad on küllaltki hästi säilinud, looduslikest rohumaadest on kasutuses Paope rannaniit. Poolavatud struktuur on säilinud ka kunagisel suurel looniidul (karjamaal) Paope külas, maanteest lõuna pool. Ülejäänud karjamaad ja puisniidud on metsastunud. Ajaloolist huvi pakuvad Luidja lepik, Luidja pukktuulik, vana kauplusehoone jt vanemad taluehitised koos aedade ja õuedega maantee ääres. Kunagi oli Luidjal mõisakõrts ja Paopel kordon.

Hinnangud:

KAV (2): küllaltki traditsiooniline maastikumuster; leidub ajaloolist huvi pakkuvaid objekte
EV (2): Luidja-Paope külamaastik pakub vaheldust nii Kõrgessaare kui Kõpu poolt tulles; kaunis on Luidja pikk liivarand; Jõeranna külast põhjas avaneb maanteelt (veel) vaade Jõeranna lahele
LV (3): sisaldab Luidja skv (Luidja lepik); väärtuslikud on rand ja Paope karjatatavad rannaniidud (TLA ja Natura 2000 eelvaliku alad nr 25 ja 26); haruldaste taimede kasvukohad; Jõeranna laht on kalade kudemisala
IV (1): kohalike poolt väärtustatud on Luidja rand
RTP (2): Luidja liivane ja laugjas supelrand on populaarne kogu maakonnas; ala läbib RMK Luidja – Paope matkarada

Kasutustingimused: Külad sobivad suvilaehituseks, kuid uusi hooneid tuleb hoolikalt maastikku sobitada. Sobivad ehituskohad on eelkõige endised taluasemed ja külade kultuurmaad teede jm kommunikatsioonivõrkude läheduses. Vältida ehitamist rannaniitudel. Vältida metsaistutamist põllu- ja rohumaadele ja tuulegeneraatorite püstitamist mere äärde.

Hooldussoovitused: Maantee äärset vanemat metsa (Luidjal) võiks majandada püsimeetsana (vaatelisuse aspektist). Rannaniitude, muude rohumaade ja põllumaade kasutust tuleks jätkata. Vaadet Jõeranna lahele tuleks rohkem avada ning võimalusel majandada sealset rannaniitu karjamaana.

9. Kõrgessaare

Ala klass: II
Ala tüüp: 3 5 6 7 8
Ala pindala: 450 ha
Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab suuremat osa Kõrgessaare poolsaarest, v a selle edelaosa. Kõrgessaare poolsaare rannik on tuntud tormide rannana. Rannast 20 km kaugusel asuv Hiiu madal on hukutanud sadu laevu. Kõrgessaare sadamast käidi paatidega meremehi päästmas ja ühtlasi laevadelt “mereande” nõutamas, millega on kurikuulsaks saanud parun Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternberg.

Kõrgessaare mõis eksisteeris eramõisana juba 1552. a. Hohenholmi nime all. Arvatavasti 18. saj. ehitatud madal puust peahoone on hävinud, alles on ait, tall, teenijatemaja, valitsejamaja, viinavabrik, kaks lubjapõletusahju. Mõisapargist on säilinud piirdemüür, palju põlispuid ja tiik. Mõisapargi pikendusena toimis mets Ninametsa neemel; säilinud on sealsed vanad metsateed ja istutatud lehiseid tee ääres. Sadama läheduses olevat asunud mõisa lusthoone. Kunagisest karjamaa-metsast on saanud ilus männik liigirikka alustaimestikuga. Siin paikneb ka Ungern-Sternbergi legendidega seotud Ungru kivi. Metsast lõunasse jääb veel suhteliselt avatud looniit (varasem karjamaa). Mõisapõllud on osaliselt säilinud.

1909-14. a. rajas välismaine aktsiaselts “La Viscosa” siia kunstiivabriku, kus pidi tööle hakkama 1200 töölise. Vabrik jõudis vaevalt tegutsema hakata, kui puhkes sõda. 1917. a. lasti vabrikukorsten ja osa hooneid õhku. Säilisid vabriku veehoidla kivitammid (Künaaugus). Nõukogude perioodil rajati varemetele kalakonservitehase ja lihatööstuse hooned. Ajaloolist huvi pakub veel Kõrgessaare sadam, mis nõukogude perioodil oli “Hiiu Kaluri” valduses (ranna- ja lestapüük), valged töölitemajad (end. kasarmud), samuti vana vallamaja (1890-ndad) kaevuga maantee ääres.

Hinnangud:

KAV (3): tegemist on mitmekihilise “ajaloo kontsentraadiga”, kus leidub hulgaliselt kultuuriajalooliselt ja ajalooliselt väärtuslikke objekte

EV (2): ilusamad kohad on Ninametsa mets ja mõisapark viinaköögi lähedal

LV (3): sisaldab osa Kõrgessaare MKA-st (Künaaugu ja mnt vaheline ala, orhideede kasvukoht) ja osa Natura 2000 eelvaliku alast nr 3; väärtuslikud on Ninametsa mets ja veel säilinud looduslikud rohumaad; rannik on tähtis linnuala (TLA)

IV (1): kohalike poolt väärtustatud on endine mõisapark

RTP (2): Kõrgessaare mõisa ja vabriku ümbrus võiks kujuneda vaatamisväärsuseks; vaatamisväärne on orhideede “aedik” vallamaja vastas parkla kõrval; Ninametsa mets on puhkeala Kõrgessaare asula elanikele

Hooldussoovitused: Ninametsa metsa (Riigimetsa hoiumets) võiks majandada püsimeetsana, kuna on tegemist puhkealaga. Ranna- ja looniidud ning põllumaad vajaksid jätkuvat majandamist. Soovitatav oleks karjamaana taastada ka Kirikulahe äärsed rannaniidud. Mõisakeskus pargiga vajaks paremat hooldust ning eksponeerimist.

Täiendava inventeerimise vajadus: Kõrgessaare mõisapark

10. Reigi – Lauka

Ala klass: I

Ala tüüp: 3 5 7 8

Ala pindala: 1908 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala sisaldab Reigi, Rootsiküla, Lauka, Otste, Pihla, Kurisu ja Heigi külasid. Siinkandis olid põlised rannarootslaste alad, asustatud tõenäoliselt juba 14. sajandil (rootslased küüditati Dnepri äärde 1781. a.). Alal on asunud Kõrgessaare-Lauka mõis (ühe keskusega praeguses Lauka asulas), Reigi kirikumõis ja Reigi karjamõis (Kõrgessaare mõisale kuuluv), mis rajati 18. saj. lõpul koos meierei, juustutööstuse ja tellisevabrikuga. Kootsaare neemel asus mõisaajal kordon (praegune talukoht).

Otste, Napi, Kurisu ja Heigi ja Reigi/Rootsiküla on põliskülad. Mõisamaadele rajati 1920-ndatel Reigi ja Pihla asundused. Rootsiküla puhul on tegemist võimaliku rootslaste aegse asustustriga (sumbküla). Ka Kurisu on struktuurilt sumbküla.

Ala oli ja on Kõrgessaare valla kõige suurem põllumajanduspiirkond. Põllumaad on üldiselt hästi säilinud, maaparandust tehti võrdlemisi vähe. Veel 1950-ndatel aastatel ümbritsesid külapõlde puisniidud ja – karjamaad. Puisniitudest on säilinud üksikuid lappe Pihla, Otste (Mihna t.), Kurisu ja Heigi külades.

Reigi kiriku asukohas on olnud varem mitmeid kirikuid. Praeguse kivihoone lasi püstitada parun v Ungern-Sternberg 1802. a. oma enesetapu sooritanud poja mälestuseks. Hoonet remonditi põhjalikult 1899. a. Kiriku kõrval asub surnuaed. Kultuurilooliselt suure tähtsusega Reigi pastoraadist on muinsuskaitse all peahoone, kelder ja magasiait. Läheduses asunud vana kuulus Pihla kõrtsihoone on hävinud. Ajaloolist huvi pakuvad veel: Reigi vana ja uus koolimaja; Reigi juustukoda; Lauka koolimaja (4 osa: ehitatud 1900, 1939, 1971 ja 2002); Lauka sanglepa- ja kasealleed ning lehisegrupid (istutatud sajandivahetuse paiku metsaülem Karl Ahrensi algatusel); Lauka mõisa ait, moonakamaja ning park; endise tellisevabriku asukoht ja vana veskitamm Kurisu karstilehtri lähedal. Kootsaare ninal, tee ääres asub Hiiumaa ainus algupärane kivilabürint (dateerimata, arv. 17.-19. saj.).

Looduslikult on ala huvitav karstinähtuste (Kurisu küla karstilehter, sügavus 6 m), veerohkete allikate ja lubjarikka pinnase poolest. Ala sisse jääb ka endine merelaht – Tammelais.

Hinnangud:

KAV (3): tegemist on traditsioonilise põllumajanduspiirkonnaga, kus leidub kultuuriajalooliselt ja ajalooliselt väärtuslikke objekte

EV (2): külad on traditsioonilise ilmega, kuid üldmuljet rikuvad söötis ja kasutamata põllu- ja rohumaad; kaunid on Kootsaare neeme kadastikud

LV (3): sisaldab osa Kõrgessaare MKA-st (Pihla allikate skv) ja osaliselt Natura 2000 eelvaliku alasid nr 3 ja 27; väärtuslikud on säilinud looduslikud rohumaad (puisniidud ja ranna- ja looniidud Kootsaare ps); karstinähtused; Tammelais; Kiriku- ja Reigi lahe äärne rand on tähtis linnuala (TLA)

IV (1): kohalike poolt väärtustatud

RTP (3): ala põhilised vaatamisväärsused on Reigi kirik ja Kootsaare neem; külasid võiks läbida tähistatud matkarada

Kasutustingimused: Vältida ehitamist rannaniitudele.

Hooldussoovitused: Külade ilmet parandaks taluhoonete jätkuv renoveerimine vanade ehitustraditsioonide kohaselt ning teeservade parem hooldus. Endised mõisa- ja pastoraadihooned ning pastoraadi park vajaks paremat hoolt ning eksponeerimist.

Oluline on säilitada põllumajandusmaastiku avatust, erilist tähelepanu pöörates looduslike niitude traditsioonilisele hooldusele. Ranna-, loo- ja puisniidud vajaksid jätkuvat majandamist. Soovitav oleks taastada Kirikulahe äärsed rannaniidud ning vaated Tammelaisile.

Täiendava inventeerimise vajadus: puisniidud

11. Mudaste - Ogandi laisid

Ala klass: II

Ala tüüp: 3 5

Ala pindala: 465 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald

Ala tähtsus: kohalik kuni maakondlik

Ala kirjeldus: Ala jääb Reigi ja Mudaste küla vahele. Selle omapäraks on tihedalt asetsevad rannajärved (laisid) – maapinna tõusuga kuivale jäänud endised lahesopid. 20. sajandi algul laius järvede ümber enamasti lage karjamaa üksikute põllulappidega, 1950-ndatel hakkasid jõudsalt levima kadastikud ja praeguseks on ala juba suures osas metsastunud. Rannaniidud Sigala lahe ääres ei ole kasutusel. Posti-Tahkuna tee ja Kõrgessaare mnt. vahelisse kolmnurka jäävad endised, suures osas võsastunud puisniidud, mida oleks veel võimalik taastada. Ogandi külas leidub veel pisut hiljuti hooldatud puisniitu ja karjatatud lehtmetsa (end. puisniit).

Hinnangud:

KAV (1): traditsiooniline maakasutus on hääbumas; ajaloolist huvi pakkuvaid objekte pole teada

EV (1): laisid on küllaltki varjatud noore metsa ja kadakavõsa vahel

LV (3): põhiline väärtus on omapärane laiside maastik (Natura 2000 eelvaliku ala nr 3), samuti Ogandi puisniidud ja –karjamaad; rannik on tähtis linnuala (TLA)

IV (1): üsna väike väärtus

RTP (1): praegu ala erilist puhkeväärtust ei oma

Hooldussoovitused: Ala väärtuse tõstmiseks tuleks taastada endisi karjamaid laiside ümber. Olemasolevaid männikuid võiks harvendada ja kasutada karjamaa-metsana. Juhul kui leidub huvi, võiks taastada ka muid endisi puisniite.

12. Tahkuna lääne ja põhjarand

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 5 8 9

Ala pindala: 1080 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Tahkuna lääne ja põhjarannik ning sealsed metsad kuuluvad Hiiumaa väärtuslikumate puhkealade hulka. Ala sisaldab kahte Tahkuna looduskaitseala sihtkaitsevööndit: Kauste rannaluiteid ja Lõimastu-Järidemetsa põhjapoolset osa. Poolsaart ääristavad pikad liivarannad nn. laulvate liivadega. Rannalähedased metsad rannavallidel ja luidetel koosnevad põhiliselt looduslikest männikutest, kuid leidub ka luiteliivade kinnistamiseks istutatud metsi.

Ala sisse jäävad Meelste, Kauste ja Malvaste kalurikülad, õigemini nende jäänused, sest need tühjendati peaaegu täielikult seoses baaside ehitamisega juba enne sõda. Allakäik jätkus sõjajärgsetel aastatel. Siiski on tegemist ajalooliselt huvitava piirkonnaga. Tahkuna poolsaare ajalugu seostub tema strateegilise asukohaga Läänemeres. 19. saj. lõpul püstitati Tahkuna neemele majakas (kõrgus 43 m), mille detailid valmistati Pariisis 1874. a. Enne I maailmasõda ehitati siia rannakaitsepatareid, mida täiendati sõja ajal. Olevat rajatud isegi raudteetamm. 1939. a. rajati baaside lepingu tulemusena 4 uut rannakaitsepatareid ja muid kaitseehitisi (tulejuhtimispunkt). 1941.a. toimusid siin suured lahingud. Ajaloolist huvi pakuvad veel endine koolimaja, õigeusu kabel kabeliaia ja Mihkli talu hooned (arh. mälestised) Malvaste külas.

Tahkuna uuema aja rajatistest on huvipakkuv 1997. a. HÖS-i liikmete poolt ehitatud kivilabürint (algselt Kootsaare labüriini koopia, hiljem külastajate poolt laiendatud ja muudetud). Teine labürint (aastast 2000) asub Mihkli talu õues. Ainulaadne on ka elektrit tootev Tahkuna tuulik, mis valmis 1997. a. BKA eestvedamisel ja taani keskkonnanahade abiga. Läheduses asub parvlaev "Estonia" huku mälestusmärk.

Hinnangud:

KAV (2): Tahkuna tuletorn ja selle kõrvalhooned; Malvaste küla; kaitserajatised militaaralal; teatud huvi pakuvad ka sõjaväelaste elamute varemed

EV (3): väga kaunid on Tahkuna liivased rannad ja vanad luitemännikud

LV (3): ala langeb osaliselt kokku Tahkuna lk-alaga; väärtuslikud on inimõjust peaaegu puutumata metsad ja rannad; Tahkuna hiidrahn

IV (2): Hiiumaal üsna kõrgelt väärtustatud

RTP (3): väga kõrge puhkeväärtusega metsad ja rannad (oluline puhkeala); Tahkuna tuletorn, "Estonia" mälestusmärk ja Mihkli talumuuseum on populaarsed külastusobjektid; ka militaarala on omamoodi vaatamisväärsus. Konflikt on tekkimas vaikse puhkuse ja "motoriseeritud" puhkuse vahel. Eelistada tuleks igal juhul loodusturismi ja vaikset puhkust.

Kasutustingimused: Elamuehituseks on ala ebasobiv, v a endised külad ja talukohad. Tuleb tagada, et mootorsõidukitega ei sõidetaks väljaspool selleks ettenähtud teid.

Hooldussoovitused: Rannäärseid metsi, mis ei kuulu sihtkaitsevööndisse, tuleks puhkemajanduse huvides majandada püsimeetsana. Militaarala tuleks hoida metsastumast, vajadusel tuleks noori mände maha võtta. Militaaralale võiks rajada korralikke lõkkeplatse ja puhkekohti et vältida rannaala risustamist. Populaarsemates ujumiskohtades tuleb ehitada laudteid, kui ilmneb tallamiskahjustusi.

13. Kaibaldi nõmm

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 8

Ala pindala: 328 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala langeb kokku Kaibaldi skv-iga Pihla-Kaibaldi looduskaitsealal. Kaibaldi omapäraks on ulatuslikud nõmmemännikud ning ala keskmises suur liivik (pindala ca 12 ha). Liiviku tekkepõhjuseks oli metsapõleng II maailmasõja ajal ning ala hilisem kasutus nõukogude sõjaväe tankodroomina.

Hinnangud:

KAV (2): tegemist on omalaadse "kultuurmaastikuga", mis jätab ülimalt loodusliku mulje.

EV (3): väga kaunis ja omapärane paik

LV (3): haruldased samblikumännikud ja Eesti suurim lahtise liivaga ala

IV (3): Hiiumaal kõrgelt väärtustatud

RTP (2): üksildane paik, mis sobib matkajatele ja loodushuvilistele

Hooldussoovitused: Probleemaatiline on liiviku tulevik – ajapikku kasvab sinna noor männik. Liiviku säilitamiseks oleks vaja metsa tagasi tõrjuda. Kas korraldada uus tulekahju?

14. Aruselja talu

Ala klass: II

Ala tüüp: 2

Ala pindala: 30 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Tegemist on omapärase põlise talukohaga (olemas juba 1844.a. kaardil) keset suuri metsi ja soid, kaugel teistest küladest. Talu hiilgeajal olnud siin 36 katust (sh mesilastarud), lisaks kivi- ja lattaiaid. Praeguseks on talu kasutuses suvilana. Aruselja tuulik on muinsuskaitse all. Ka ülejäänud hoonetest on mitmed säilitanud traditsioonilise ilme, kuid vajavad renoveerimist.

Hinnangud:

KAV (2): väga omapärane vana talukoht hästisäilinud hoonestusega; kahjuks ei leidu maadele traditsioonilist põllumajanduslikku kasutust

EV (3): talu ja selle ümbrus on väga maalilised, kuid üldmuljet rikuvad söötis ja kasutamata põllu- ja rohumaad

LV (2): erilisi looduslikke väärtusi pole teada; alal leidub suuri huvitava kujuga kadakaid

IV (1): maakondlikult väärtustatud

RTP (1): üksildane paik puhkamiseks ja matkajale avastamiseks; ümberringi leidub ilusaid metsi ja soid

Hooldussoovitused: Soovitav oleks taluhoonete renoveerimine vanade ehitustraditsioonide kohaselt ning põllu- ja rohumaade niitmine või karjatamine.

15. Vanajõe org

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 8 9

Ala pindala: 41 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Hiiu vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala langeb kokku Vanajõe skv-ga Tihu maastikukaitsealal. Tegemist on maastikuliselt ja geoloogiliselt huvitava liivasesse pinnasesse 10 m sügavusse lõikunud ojaoruga, milletaolist teist Hiiumaal ei leidu. Rahvajutu kohaselt on (Uuejõe) org endine kraav, mille käskis kaevata parun von Ungern-Sternberg, et endist Vanajõe kuivaks lasta vaidluse tõttu Vaemla mõisa omanikuga. Tasapisi sai kraavist sügav org, mille suurveed pinnasesse uuristasid. Tänapäeval on koht tuntud kui Euroopa naaritsa taasasustus-ala.

Hinnangud:

KAV (2): ala kohta käibib mitmeid rahvajutte

EV (3): Vanajõe org ja selle ümbrus on väga maalilised

LV (3): org on maastikuliselt ja geoloogiliselt väärtuslik (Vanajõe skv); väga puhta veega Vanajõe alamjooks on lõheliste kudemispaike; Euroopa naaritsa taasasustus-ala

IV (2): Hiiumaal üsna kõrgelt väärtustatud

RTP (3): üks Hiiumaa tuntuimaid vaatamisväärsusi, kergesti ligipääsetav; ümberringi leidub ilusaid metsi matkamiseks ja seenekorjamiseks

Kasutustingimused: vastavalt Tihu LKA kaitse-eeskirjale

Hooldussoovitused: Kuna on tegemist populaarse külustusobjektiga, tuleks korras hoida teerajad, trepp, purded jm turistele mõeldud rajatised.

Kärdla linna väärtuslike maastike nimekiri:

16. Kärdla linn (I)

17. Kärdla rannaniidud ja metsad (II)

16. Kärdla linn

Ala klass: I

Ala tüüp: 1 5

Ala pindala: 268 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Kärdla linn

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Kärdla linn on Hiiumaa administratiivne keskus, kus elab üle 4000 inimese. Väärtusliku maastikuna on arvele võetud Kärdla vanemad (aed)linnaosad ning haljasalad. Peamise väärtuse annab linnale ühest küljest tema ajalugu vabrikuasulana ning teisest küljest tema aedlinna-olemus. Tänavad on sageli ääristatud alleedest või puuderidadest. Linna omapäraks on tema asukoht mere kaldal, madalal ja soisel alal, mida läbivad Nuutri jõgi, Liivaoja jt väiksemad ojad ja tihe kraavidevõrgustik. Kärdla vooluveekogude süsteemi toidab ka survealine põhjavesi - linna idaosa arteesia kaevud.

Kunagisest suurest rannarootslaste külast (Kertelby jt nimevariandid) sai 1810. a. v. Ungern-Sternbergide karjamõis Kertelhof, kuhu 1830-ndatel rajati kalevivabrik koos asulaga. Vabrikuasula teljeks sai praegune Vabaduse tänav, mis algas vabriku juurest ning mille äärde paigutati kõrvalhooned. 1844. aastast hakkas parun tööliste maja-ehituseks ja aiapidamiseks ca 0,5 ha suurusi krunte jaotama. Töölisperel olid reeglina ka loomad, keda karjatati linna karjamaadel. Sajandi lõpuks oli Kärdlast saanud aedlinna tüüpi vabrikuasula, mis oma heade sotsiaalolude ja kauni üldilme (pargid, aiad) tõttu ka teatud rahvusvahelise tuntuse saavutas. 1849. a. rajati vabriku tarbeks sadamasild koos aidaga. 1870-ndate algul ehitati uus, oma aja kohta tohutu nelja-kordne vabrikuhoone. Viimane hävis 1941. a. sõjaväelaste poolt põlema süüdatuna. Sadamasild pommitati puruks.

Iseseisvusajal lisandusid linnapilti mitmed kahekordsed majad (kool, uus apteek, tule-tõrjemaja, Tarbijate Ühistu hoone, elamuid), rajati Linnapark (Kirikupõllule). 1920. a. nimetati Kärdla aleviks ja 1938. a. linnaks. Nõukogude perioodil laienes Kärdla rajoonikeskusena tublisti – ehitati välja kortermajade rajoon ning mitmeid eramukvartaleid.

Hinnangud:

KAV (3): hästisäilinud 20. saj. alguse tänavavõrk, säilinud 19. saj lõpu ja 20. saj esimese poole hoonestus; Kärdla kirik; Linna- ja Rannapark

EV (3): Kärdla vanemad aedlinnaosad koos parkidega on väga kaunid ja hästi hooldatud

LV (2): arteesia survealine vesi kui haruldane loodusnähtus; Linna- ja Rannapark, Nuutri jõgi, Liiva jt ojad; alleed

IV (2): linnaelanike poolt väärtustatud

RTP (3): mereäärsel rahulikul ja rohelistel väikelinnal on head eeldused puhke-majanduse arendamiseks

Kasutustingimused: Nii Kärdla linna piirides asuvatel puhkealadel kui lähipuhkealadel on asustuse laienemine vastunäidustatud. Surveline põhjavesi on väärtuslik ressurss, millega peab ehitustegevuse planeerimisel tingimata arvestama. Kärdla linna üldplaneeringus on määratletud miljööväärtuslikud alad ja täpsustatud ehitustingimusi nende alade piires. Kärdla linnale tuleb koostada haljastusplaan üldplaneeringu osana või eraldi. Haljastusplaanis tuleb ette näha linna haljas- ja puhkealade kujundus- ja hoolduspõhimõtted järgnevas 5-10 aastaks. Tänavahaljastuse osas (sh erakruntidel kasvavad

tänavaäärseid puud) tuleb paika panna selle kaitse, hoolduse ja uuendamise põhimõtted.

Hooldussoovitused: Vanadele väärtuslikele puithoonetele oleks soovitatav koostada renoveerimis- ja restaureerimisjuhised, mida oleks võimalik mahaomanikele tasuta levitada. Igati tuleks toetada vanemate väärtuslike puithoonete säästlikku renoveerimist.

Täiendava inventeerimise vajadus: Kärkla vanem puithoonestus; tänavahaljastus

17. Kärkla rannaniidud ja metsad

Ala klass: II

Ala tüüp: 3 5 9

Ala pindala: 37 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Kärkla linn

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Kärkla põhjaosas asuvat rannariba linna läänepiirist kuni Nuutri jõeni. Piki mereäärt laiuvad veel hiljuti karjatatud niisked, kohati üleujutatavad rannaniidud, mis merest kaugemal lähevad üle nõmme- ja palumetsadeks. Tegemist on Kärkla traditsiooniliste karjamaadega linnaelanike loomade jaoks, kuid tänaseks on linnas loomapidamine praktiliselt lakanud. Linnaelanike jaoks on ala toimunud ka väärtusliku puhkealana, mida kasutatakse nii supelrannana kui jalutamise- ja marja- ning seenemetsana. Rannaniitude hoogne võsastumine ning soostumine takistab ala kasutust.

Hinnangud:

KAV (2): Kärkla linna traditsioonilised karjamaad

EV (2): esteetiline väärtus on langemas ala kinnikasvamise ja hooldamatuse tõttu

LV (2): rannaniit on Natura 2000 eelvaliku ala (nr 38)

IV (1): linnaelanike poolt väärtustatud

RTP (3): väärtuslik Kärkla puhkeala, eriti linna läänepoolse osa elanikele

Kasutustingimused: Väärtusliku maastiku ala piirides on asustuse laienemine vastunäidustatud.

Hooldussoovitused: Ala vajab hooldust nii puhke- kui loodushoiualana ja mõlemaid eesmärke annab ühildada. Selleks tuleks taastada karjatamine rannaniitudel ja metsas. Rannaäärseid noori männikuid/kadastikke peaks harvendama ja tõrjuma musta lepa pealetungi.

Pühalepa valla väärtuslike maastike nimekiri:

18. Kärkla – Tareste –Tõrvanina (II)
19. Kärkla – Hausma – Heilo ranniku- ja metsamaastik (II)
20. Hiiessaare – Kukka (II)
21. Paluküla (II)
22. Palade – Partsi (II)
23. Tubala (II)
24. Nõmba (II)
25. Sääre- Suursadama (II)
26. Kuri - Hellamaa – Hagaste (I)
27. Viilupi asundusküla (II)
28. Kagu-Hiiumaa (I)
29. Salinõmme - Öunaku (II)
30. Kagu-Hiiumaa laiud (I)

18. Kärkla – Tareste -Tõrvanina

Ala klass: II
Ala tüüp: 4 5 9
Ala pindala: 287 ha
Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald
Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab randa ja rannaäärset metsa Tareste lahe ääres Tõrvaninast kuni Kärkla läänepiirini. Tegemist on luitemetsadega, kus kuivad luitevallid vahelduvad soiste nõgudega (nn paokohad). Tõrvaninal asub liivane supelrand, mida ääristavad kitsa ribana nõmme- ja palumännikud. Kallast vormib jätkuvalt mere ja tuule koosmõju. Ranna puuduseks on selle orienteeritus itta, st pärastlõunast päikest varjab siin mets.

Hinnangud:

KAV (1): puudub
EV (3): kaunis mererand ja metsad
LV (3): vähese inimõjuga rand ja omapäraseid luitemetsad, kus kuivad luitevallid vahelduvad soiste nõgudega (Natura eelvaliku ala)
IV (1): kohalike poolt väärtustatud
RTP (2): populaarne supelrand Kärkla elanike jaoks; RMK matkarada Kärklast Tõrvaninale, Tõrvanina telkimisplats ja lõkkekohad

Kasutustingimused: Rannaäärseid metsi tuleks puhkemajanduse huvides majandada püsimeetsana. Vältida mootorsõidukitega sõitmist väljaspool olemasolevaid kruusateid.

Hooldussoovitused: Vajadusel hooldada juurdepääsuteid.

19. Kärkla – Hausma – Heilo ranniku- ja metsamaastik

Ala klass: II
Ala tüüp: 3 5 9
Ala pindala: 371 ha
Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab rannalähedast ala Kärblast Hiessaare lennujaamani, sh rohumaid ja kadastikke vastu linna idapiiri (Linumägi). Kärbla meteoriidikraatri ringvall asub siin enam kui 50m sügavusel maapinnast. Ala sisse jääb Kärbla surnuaed, selle läheduses asuv vana paemurd ning Hausma ja Heilo külad. Külade põllumaad on valdavalt kasutusest välja langenud või kasutuses looduslike rohumaadena. Muus osas on tegemist rikka alustaimestikuga loometsadega, kus kasvab peamiselt kuusk ja mänd. Ala läbib küllalt tihe teedevõrk, olulisemad neist on vana tee, mis ühendab Kärblat Palukülaga ning möödub ka Helmerseni kivikülvist. Teine väiksem kruusatee kulgeb piki randa kuni lennujaamani. Rand on kivine, meres leidub üsna palju väiksemaid rändrahne (Hausma kivikülv). Kitsa rannaniiduriba on vallutanud kadakad ning see kasvab jõudsalt metsa, varjates vaate merele. Kärbla lähipiirkonnana on ala atraktiivne nii eramu- ja suvilaehituseks kui linnaelanike puhkealana.

Hinnangud:

KAV (2): põhiliseks väärtuseks on Kärbla surnuaed ja vana paemurd

EV (3): ala teeb kauniks mere lähedus ja loalade rikkalik rohttaimestik

LV (2): ala sisaldab Eesti mastaabis suhteliselt haruldasi lookusikuid; Linumäe piirkonnas formeerub suur osa Kärbla põhjaveest

IV (1): peamiselt Kärbla elanike poolt väärtustatud

RTP (3): väärtuslik Kärbla puhkeala, eriti linna idapoolse osa elanikele; talvel kasutatud suusatamiseks

Kasutustingimused: Ala sobib suvilaehituseks. Sobivad ehituskohad on eelkõige endised taluasemed ja külade kultuurmaad. Järgida tuleb kohalikku ehitustraditsiooni ning hooned hoolikalt maastikku sobitada. Uute madalpingeliinide tõmbamisel kasutada maa-alust kaablit.

Hooldussoovitused: Hooldust vajab eelkõige tee ja ranna vaheline ala, kus tuleks harvendada männikuid ja kadastikke ning võimalusel karjatada loomi, et säilitada vaateid merele. Võimalusel hoida kasutusel säilinud põllu- ja rohumaid külates. Loometsi võiks majandada püsimeetsana või vähemalt vältida >2 ha suurusi lageraieid.

20. Hiessaare – Kukka

Ala klass: II

Ala tüüp: 3 5

Ala pindala: 421 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Hiessaare, Kukka ja Lõbembe külasid ning rannaäärseid loometsi. Rand on siin kivine ja enamasti kitsas. Teed kulgevad osaliselt piki randa. Metsad on männikud ja kuusikud, endistel puisniitudel leidub ka lopsakat lehtmetsa. Külapõllud on vaid osaliselt kasutuses, üsna palju talukohti on hävinud, mis tingib ala veidi mahajäetud ilme. Vaatamisväärsustest tuleks nimetada Kukka kivi – Hiiumaa suurimat rändrahnu, mis asub keset endist puisniitu (praeguseks võsastunud); Hiessaare silmakivi, mis on samuti suur rändrahn ja oli piirimärk saare jaotamisel 1254. a. ning meremärk Hiessaareninal. Samas leiduvad ka kaitserajatised II Maailmasõjast. Kunagi asunud siin ka Hiessaare mõis. Kivilabüridid Hiessaare ninal olevat ehitatud 1994. a. lastelaagri poolt.

Hinnangud:

KAV (2): põldudemuster sarnaneb traditsioonilisega; Hiessaare meremärk ja kaitserajatised; Kukka tuulik

EV (2): Hiessaare ilus kivine rand; külade ilmet halvendavad söötis umbrohtunud põllud ning hooldamata rohumaad

LV (2): ala sisaldab loometsi

IV (1): teatud määral väärtustatud

RTP (2): rannaäärse kergesti läbitava alana pakub huvi puhkajatele/suvitajatele; Kukka kivi ja ka Hiessaare silmakivi on tuntud vaatamisväärsused

Kasutustingimused: Ala sobib suvilaehituseks. Sobivad ehituskohad on eelkõige endised taluasemed. Järgima peaks kohalikku ehitustraditsiooni.

Hooldussoovitused: Põllumaastiku osas on oluline tagada jätkuv põllumajanduslik kasutus. Juhul kui leidub huvi, võiks taastada paremini säilinud endisi puisniite. Rändrahnude ümbrust tuleks paremini hooldada: harvendada metsa, raiuda võsa ja vajadusel niita. Tuleks kaaluda võimalust märgistada jalgratta- ja jalgsi liikluseks lennujaamast mööduv teelõik, mis ühendaks Hausma poolt tuleva kruusatee Hiessaare külateega. Tulemuseks oleks suurepärase matkarada Kärblast Kukkani.

21. Paluküla

Ala klass: II

Ala tüüp: 3 8

Ala pindala: 400 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Paluküla kõrgendikku Antoni mäest kuni Paladeni. Tegemist on ühe kõrgeima alaga ida-Hiiumaal (kohati 25 m ümp), mille alla jääb ka Kärbla meteoriidkraatri ringvalli kõige kõrgem osa. Sajandi esimesel poolel paistis Paluküla seljandikult rannik ja meri, tänaseks on vaated sulgenud mets. Paluküla põllumaastik seljandiku kagunõlval pakub avarust, säilinud on vanemaid taluhooneid. Küla läheduses metsas asub vana paemurd. Kõrgendiku harjal kasvavad tõenäoliselt pika järjepidevusega (>150 a.) lookuusikud ja männikud.

Ala läbivad vana ja uus Heltermaa – Kärbla maantee. Vana kruusatee (postimaantee) on käänuline ja vaateliselt märksa huvitavam. Paladelt tulles jääb tee äärde Raja talu, kus kunagi said kokku kolme riigi piirid, mis on ka ühe kivi peale märgitud. Uus maantee läbib iseenesest ilusat metsa, kuid metsapiir on raietega teest kaugemale viidud ning kruusased teeperved buldooseriga hoolimatult paljaks lükatud, tänu millele on kadunud ka varasem liigirikas rohttaimestik. Omamoodi vaatamisväärsus on hiljuti taastatud katusega väike Paluküla kirik (ehitatud 1820), mille torn kunagi toimis meremärgina. Nõukogude perioodil sattus kirik sootuks uude konteksti – siia ehitati bensiinijaam ning suured tööstushooned. Ajastu märgina on see kooslus isegi huvitav.

Hinnangud:

KAV (2): väärtust omab Paluküla kirik ning vanemad taluhooned, samuti paemurd

EV (2): varieerub; vaateliselt kõige ilusam on vana maantee ümbrus

LV (3): Kärbla meteoriidkraatri tõttu on alal eelkõige geoloogiline väärtus; väärtuslikud on ka pika järjepidevusega loometsad

IV (1): teatud määral väärtustatud

RTP (3): vana maantee sobib rattasõiduks ja matkamiseks, väärtust lisab kraatri ringvall, mille hari on siin vaid 18-30 m sügavusel; kraatri vaatetorn ja matkarada.

Kasutustingimused: Vältida tuleb teede õgvendamist, metsaistutamist põllu- ja rohumaadele. Metsaistutamine on lubatav ainult nõukogude perioodil ülesharitud uudismaadele.

Hooldussoovitused: Põllumaastiku osas on oluline tagada jätkuv põllumajanduslik kasutus. Maanteede äärseid vanemaid metsi võiks majandada püsimeetsana (vaatelisuse aspektist). Maanteeservi tuleks

puhastada võsast/pealetungivast metsast võsalõikuriga, mitte võsapurustusmasinaga või buldooseriga. Paluküla kiriku ümbrust tuleks korrastada ja haljastada, et visuaalselt eraldada see bensiinjaamast. Rändrahnude ümbrust tuleks vajadusel võsast puhastada ja niita.

22. Palade - Partsi

Ala klass: II

Ala tüüp: 37

Ala pindala: 581 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Palade ja Partsi külasid ning nende vahel asuvat Kukka sood (maastikukaitseala). Uuelt maanteelt avaneb kaunis vaade Partsi põllumaastikule. Partsi mõis (esmamainimine 1591.a.) oli 18.-19. saj. Suuremõisa kõrvalmõis. Säilinud on puust härrastemaja ja põlispuud. Mõisa läheduses on haud ja mälestusmärk kahele “soldatile Akmolini maalt”, kes sakslaste poolt tapeti 1917.a. Partsi külas, maantee ääres leidub ilusaid hooldatud kadastikke ja rohumaid. Maastikuliselt tähelepanuväärne on Partsi mägi – esimene järsem tõus maanteel Heltermaa poolt tulles. Palade küla on huvitav seetõttu, et siin on säilinud vana koolimaja, kauplus, surnuaed ning lisaks erinevatest aegadest pärit taluehitisi. Kunagist palvemaja asendab uus hoone. Soera talumuuseum (avatud 1979. a.) on ilus näide 19. saj. suurest talust mitmesuguste taluhoonetega, mida jõudumööda renoveeritakse. Talu juurde kuulub ka aed, väike viljapõld ja loodusrada ning siin korraldatakse sageli mitmeid üritusi. Küla põlde on nõukogude perioodil soiste niitude arvelt tunduvalt laiendatud, kuid põldude taga leidub kohati puisniidu-ilmelist lehtmetsa, mida oleks võimalik uuesti hooldama hakata. Vana Palade – Partsi postmaantee äärde jääb vana postitalu ase, teomeeste leivalaua nimeline kivi ja Silmaallikas. Kukka maastikukaitseala sisaldab üht vähestest allikasoodest Hiiumaal. Siin kasvab 13 kaitsealust taime. Ala on varem olnud kasutusel karjamaana, tänaseks suures osas metsa kasvanud.

Hinnangud:

KAV (3): Palade küla, Soera muuseum, Partsi mõis

EV (2): kaunis vaade Partsi põllumaastikule, Partsi mägi, metsad, Soera muuseum

LV (3): Kukka soo, loometsad, puisniidu-ilmelised metsad

IV (1): üsna väike väärtus

RTP (2): kaunis läbisõidumaastik; Soera muuseum on populaarne külastusobjekt

Kasutustingimused: Vältida teede õgvendamist; metsaistutamist põllu- ja rohumadele. Metsaistutamine (lehtpuud) lubatav ainult nõukogude perioodil ülesharitud uudismaadele.

Hooldussoovitused: Tuleks hoida kasutusel kõiki säilinud põllu- ja rohumaid, kuna need on vaateliselt väga olulised. Juhul kui leidub huvi, võiks taastada paremini säilinud endisi puisniite. Külade ilmet parandaks vanade taluhoonete jätkuv renoveerimine kohalike ehitustraditsioonide kohaselt. Partsi mõis pargiga vajaks paremat hooldust ning eksponeerimist.

Maanteed äärseid vanemaid metsi võiks majandada püsimeetsana (vaatelisuse aspektist). Maanteeeservi tuleks puhastada võsast/pealetungivast metsast võsalõikuriga, mitte võsapurustusmasinaga või buldooseriga.

Täiendava inventeerimise vajadus: taluhooned, puisniidud

23. Tubala

Ala klass: II

Ala tüüp: 28

Ala pindala: 253 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Tubala ahelküla asetseb kitsal vallseljakul, olles põhjast ja läänest piiratud soiste metsadega ning idast puisniitude asemele rajatud uudismaadega. Risti vallseljakuga, Palade teeristi kohal läbib Tubala küla Kärkla kraatri ringvall, mille hari jääb siin ca 40m sügavusele maapinnast. Läänes ja kagus piirneb küla Nuutri jõega, mis siinkohal on säilitanud oma loodusliku voolusängi. 20 saj. I poolel ääristasid jõge metsaheinamaad. Kuna Tubala mägi on ida-Hiiumaal üsnagi silmapaistev pinnavorm, siis on see ka seotud muistenditega Suurest Tõllust. Küla tuntumad vaatamisväärsused on kaks puktuulikut (Tõnise ja Tubala) ja Tubala rändrahn. Saja aasta eest seisis seljandikul 7-8 tuulikut.

Hinnangud:

KAV (2): hästisäilinud traditsiooniline põldudemuster; vanemad taluhooned, tuulikud

EV (3): tänu reljeefile ilusad vaated Tubala külale ja põldudele maanteelt; häirivad söötis põllud ja lagunev kolhoosiaegne ehitised keset põldu

LV (2): Kärkla kraatri ringvall; Nuutri jõe õgvendamata osa

IV (1): üsna väike väärtus

RTP (2): ilus läbisõidumaastik

Kasutustingimused: Vältida metsaistutamist põllu- ja rohumaaadele.

Hooldussoovitused: Tuleks hoida kasutusel kõiki säilinud põllu- ja rohumaid, kuna need on vaateliselt väga olulised. Juhul kui leidub huvi, võiks taastada endisi puisniite Nuutri jõe ääres. Küla ilmet parandaks vanade taluhoonete jätkuv renoveerimine vanade ehitustraditsioonide kohaselt ja teeservade parem hooldus. Maanteede äärsed vanemad metsi võiks majandada püsimeetsana (vaatelisuse aspektist). Maanteeosade tuleks puhastada võsast/pealetungivast metsast võsälõikuriga, mitte võsapurustusmasinaga või buldooseriga.

Täiendava inventeerimise vajadus: taluhooned, endised puisniidud

24. Nõmba

Ala klass: II

Ala tüüp: 3 9

Ala pindala: 208 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Nõmba küla ja mustikametsi külast loode pool kahel pool maanteed. Metsade keskel, väikesel kõrgendikul asuva külana on Nõmba jäänud maaparandusest puutumata. Endised soised metsaheinamaad külast põhja, ida ja lõuna pool on aga muidugi metsa kasvanud. Vilivalla teeristi lähedal leidub puisniidu-ilmelist metsa ning lõuna pool ka tükike loodusliku heinamaad. Sajandi algul leidis külas vähemalt seitse tuulikut, tänaseks on kõik hävinud. 1970-ndatel ehitas metsakond külla rea puust tüüp maju, ent need on rohulusest ümbritsetud ja jätavad harmoonilise mulje. Viimasel ajal on renoveeritud paar vanemat taluhoonet tee ääres, mis pakuvad kaunist vaatepilti.

Hinnangud:

KAV (2): hästisäilinud traditsiooniline põldudemuster; vanemad rookatused taluhooned, muistsed pelgupaigad metsas

EV (3): maanteed ääristab ilus männimets; rohulusest ümbritsetud hoonestus jätab harmoonilise mulje

LV (2): nõmme- ja palumännikud

IV (1): üsna väike väärtus

RTP (2): Nõmba ümbruses on populaarsed seene- ja marjametsad; ilus läbisõidumaastik

Hooldussoovitused: Olemasolevaid rohu- ja põllumaid oleks soovitav kasutuses hoida. Juhul kui leidub huvi, võiks taastada paremini säilinud endisi puisniite. Maantee äärset vanemat metsa võiks majandada püsimetsana - nii puhkemajanduslikust kui vaatelisest aspektist.

25. Sääre- Suursadama

Ala klass: II

Ala tüüp: 3 5 6 8

Ala pindala: 386 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Suursadamat, Sääre ninal kasvavat loometsa ning Sääre küla. Suursadamat, mis ajalooliselt üks Hiiumaa tähtsamaid sadamaid, mainiti esmakordselt 16. saj. lõpus. 17.-19. sajandil oli siin suur laevaehituskeskus. Iseseisvusajal oli Suursadamas purjekate talisadam, viimaseid laevu ehitati siin 1940-ndatel. Praegu toimib Hiiu Kaluri laevastiku remondibaasi ja rannapüügisadamana. Säilinud on kolm väärtuslikku hoonet - sadamaait, sepikoda ja tollimaja. Sadamaala on heakorrastatud ning jätab kena mulje. Sadama läheduses asub endine piirivalvekordon. Uuema aja rajatistest Säarel pakub huvi seni suurim kivilabürint Hiiumaal, mille südamik ehitati 1998. a. HÖS-i liikmete poolt.

Valla rannikualade üldplaneering näeb Sääre küla idapoolses osas, endistel põllumaadel, ette ala eramute ehituseks ning võimaliku golfiväljaku rajamiseks. Nii need kui küla läänepoolsed põllud on söötis. Metsa Sääre ninal jääb üldplaneeringu kohaselt ehitistest puutumata – puhkemetsaks tulevastele suvitajatele. Siin on kaks ujumiskohta ja RMK lõkkekoht.

Hinnangud:

KAV (3): pika ajalooga Suursadam, säilinud väärtuslik hoonestus

EV (3): piki kõrgendikku kulgevalt teelt avarad vaated külale ja merele; põllumaastik jätab siiski mahajäetud mulje; Sääre ninal asuv männik ja rannad on kohati väga maalilised

LV (1): Sääre nina rannad ja mets

IV (1): teatud määral väärtustatud

RTP (3): ala põhiliseks vaatamisväärsuseks on sadam; ka ümbritsev loodus pakub matkamis- ja puhkamisvõimalusi; Sääre ninal kaks ujumiskohta ja RMK lõkkekoht

Kasutustingimused: Osaliselt määratud Kuri-Tähva–Sääre üldplaneeringuga (“Dagopen” OÜ Projektbüroo 2001). Ala sobib suvilaehituseks (v a Sääre ninal asuv mets), kuid hooned tuleb hoolikalt maastikku sobitada. Uute madalpingeliinide tõmbamisel kasutada maa-alust kaablit.

Hooldussoovitused: Ala väärtus tõuseks, kui olemasolevaid põllu- ja rohumaid saaks säilitada niitmise või karjatamisega. Metsa Sääre ninal tuleks majandada püsimetsana. Teeäärseid noori männikuid võiks harvendada ja võimalusel majandada puiskarjamaana. Endise piirivalvekordoni piirkond vajaks korrastamist.

26. Kuri - Hellamaa – Hagaste rannikumaastik

Ala klass: I

Ala tüüp: 2 5 9

Ala pindala: 678 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Kuri, Värssu, Puliste ja Hagaste ja Hellamaa põliskülasid ning osa Tempa külast, samuti Hellamaa ja Rambisid. Tegemist on väga atraktiivse avatud rannikumaastikuga, kust piki rannikuäärset kõrgemat seljandikku kulgevast maanteelt avaneb kaunis merevaade. Selliseid kohti Hiiumaal eriti rohkem pole. Kuri, Värssu, Puliste ja Hagaste külades on kahel pool maanteed võrdlemisi hästi säilinud sajandi esimese poole põldudemuster, Hellamaa kandis on tehtud rohkem maaparandust. Kahjuks on palju põlde sööti jäänud. Mingil määral on säilinud ka rannaniidud suhteliselt tihedate kadastike näol, kuid kuna siin juba ammu loomi karjatatud pole (va väike ala Pulistes), siis toimub siin üsna kiire kinnikasvamine (peamiselt kadaka ja männiga). Märjemad niidutükid on juba küllalt kõrge lepametsaga kaetud. Alal leidub ka mitmeid puisniite ja -karjamaid, osa neist on isegi hooldatud (Kuri-Paavle).

Väga hästi on säilinud piirkonna asustumuster – hävinud talukohti peaaegu pole. Ajaloolist huvi pakuvad Kuri apostliku õigeusu kiriku varemed (1889-90?), koolimaja, kalmistu ja preestrimaja, Värssu kabel, Tempa savitööstuse asukoht, Hellamaa tuulik (1848) ning vanemad taluehitised. Kuri ja Hellamaa vahel, ilusas kadastikus, asub külade ühine jaanitule- ja kiigeplats (taotletud munitsipaalomandiks), samas käiakse ka ujumas. Rand on kiviklibune ja savine. Piirkond pakub huvi suvilaehituseks.

Hinnangud:

KAV (3): küllaltki hästisäilinud traditsiooniline maastikumuster; Kuri kirik, koolimaja ja kalmistu; vanad hästisäilinud taluhooned, Hellamaa tuulik jt objektid

EV (3): väga kaunid merevaated tänu maaastiku avatusele ja reljeefile

LV (2): puisniidud; rannaniidud - suhteliselt liigirikkad, kuid kasvavad kinni

IV (2): Hiiumaal üsna kõrgelt väärtustatud

RTP (2): ilus läbisõidumaastik ja rattamarsruut; kiigeplatsi ja ujumiskoha näol on olemas ka hea peatuspaik

Kasutustingimused: Tingimused on suures osas määratud Hellamaa –Värssu – Puliste ning Kuri – Tähva – Sääre üldplaneeringuga. Ehituste täpne asukoht tuleb paika panna detailplaneeringutega. Järgida tuleb kohalikku ehitustraditsiooni ning hooned tuleb hoolikalt maastikku sobitada. Uute madalpingeliinide tõmbamisel kasutada maa-alust kaablit. Vältida teede õgvendamist ja tuulegeneraatorite püstitamist.

Hooldussoovitused: Alale on koostatud maastikuhoolduskava (2002).

Olemasolevaid põlde/rohumaid tuleks säilitada niitmise või karjatamisega, kuna on vaateliselt väga olulised. Rannaniitudel tuleks harvendada kadakaid, välja raiuda mändi ning võimalusel majandada karjamaana. Puisniitudel tuleks hoolitseda puude järelkasvu eest. Juhul kui leidub huvi, võiks taastada paremini säilinud endisi puisniite. Metsaistutamine (lehtpuud) on mõeldav ainult nõukogude perioodil ülesharitud uudismaadel.

Külade ilmet parandaks taluhoonete jätkuv renoveerimine vanade ehitustraditsioonide kohaselt ning teeservade parem hooldus. Hellamaa tuuliku ja Kuri kiriku ümbrus tuleks võsast puhastada.

27. Viilupi asundusküla

Ala klass: II

Ala tüüp: 2

Ala pindala: 177 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Viilupi on ümber kunagise mõisapõllu (Varesepõld) ehitatud ridajas asundusküla. Siin on säilinud enamik talukohti, millest osa on väga kaunilt renoveeritud. Viimasel ajal on siin ehitatud ka

korendus-(latt-)aedu, mis kokkuvõttes muudavad küla ilme traditsiooniliseks. Osa külateest on ääristatud hästihooldatud alleega. Talude taga on siin-seal hooldatud puiskarjamaid. Põllud on paraku enamasti söötis.

Hinnangud:

KAV (2): hästisäilinud näide 1920-ndate asundusküllast

EV (2): küla jätab traditsioonilise ja hooldatud mulje

LV (2): puiskarjamaad

IV (1): üsna väike väärtus

RTP (2): külas on hobusetalu; küla asub Suuremõisa vahetus läheduses

Hooldussoovitused: Põllumaastiku osas on oluline tagada jätkuv põllumajanduslik kasutus. Puiskarjamaid võiks võimalusel laiendada. Metsa istutamist põllumaale ei tohiks üldjuhul lubada. Ala väärtust tõstaks veelgi taluhoonete jätkuv renoveerimine vanade ehitustraditsioonide kohaselt ning korendusaedade ehitamine. Külatee servi ja kraave tuleks võsast puhastada, et avada vaateid.

28. Kagu-Hiiumaa

Ala klass: I

Ala tüüp: 3 5 6 7 8 9

Ala pindala: 4897 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab kõige paremini säilinud traditsioonilise maastikumustriga osa Hiiumaast, kuna maaparandust on siin tehtud väga vähe. Ka looduslikult on siin tegemist muust saarest selgesti eristuva maastikulise struktuuriga. Moreentasandikud, õhukese mullakihiga loopealsed ja vanad rannavallid hõlmavad $\frac{3}{4}$ alast, samas leidub siin vähe mujal nii valdavaid soiseid mereliivatasandikke.

Sajandi esimesel poolel Kagu-Hiiumaal metsa sõna otseses mõttes polnudki, maad jagunesid põllu-, heina- ja karjamaadeks. Karjamaadena olid kasutusel praktiliselt kõik loopealsed, tollal valdavalt lagedad kadastikud, vaid kohati hõreda ja madala kasemetsaga kaetud. Tänapäevaks on loopealseid vallutamas männimets, kuna karjatamine on lakanud. Rannaniite leidub siin üsna vähe, kuna domineerib paeklibune kõrge rand. Heinamaadena olid varem kasutusel soised puisniidud, millest hooldatuna on säilinud vaid väheseid tükikesi. Mahajäetud heinamaadest sai üpris kiiresti tihe leht- või segamets. Põllumaa pindala võrreldes sajandi esimese poolega on siinkandis pigem vähenenud, nõukogude perioodil toimunud "kõlvikute massiivistamisest" hoolimata, kuna osa põlde on lastud võsastuda. Siiski on põldudemuster küllalt sarnane traditsiooniliselega. Valitsevate lubjarikaste muldade tõttu on looduslike rohumaade ning osalt ka metsade taimestik väga liigirikas, muuhulgas leidub siin palju orhideelisi.

Ala võib endiste külapiiride ning maastikuliste piiride põhjal jagada alljärgnevatel osadeks:

Kerema - Vahtrepa – Kallaste

Alal hõlmab Kerema ja Vahtrepa põliskülasid, nende vahel asuvaid loopealseid (kunagised Pühalepa kirikumõisa ja hiljem Hilleste küla karjamaad) Kallaste maastikukaitseala ning Vohilaidu. Alal on hästi säilinud maastikumuster, maaparandust on siin tehtud minimaalselt, kuid suur osa endisi puisniite ja avatud loopealseid on muidugi metsa kasvanud. Kerema külas leidub veel hooldatud puisniite (Kaskori ja Niidiotsa) ning Vahtrepal veidi karjatatud rannaniitu.

Vahtrepa küla on ajalooliselt huvitav, kuna siin asus 19. saj. keskpaigani üks tähtsamaid sadamaid mandriga ühenduse pidamiseks. Hiljem viidi sadam Heltermaale, kuid Vahtrepal säilis veel pikka aega talitee alguspunkt kõrtsiga. Küla nimi (Wachterpäe) on ilmselt seotud vahipidamise funktsiooniga – veel 1960-ndatel avanes Kallaste pangalt suurepärase vaade merele, kuna pangaalune märjem ala oli kasutusel heinamaana (näha 1930-ndatel tehtud fotodel). Kallaste pank (kuni 10 m kõrge ja 400 m pikk) on Hiiumaal geoloogiline haruldus ja lisaks botaaniliselt liigirikas. Siin kasvab ilus, üle 100 aasta vanune okasmets (mänd, kohati kuusk) - kunagine mõisamets, kus ilmselt ka loomi karjatati. Nii Kallaste pank kui Kerema küla on seotud mitmete muistenditega. Vohilaid on madala veeseisu korral ka jala kergesti ligipääsetav ning pakub seetõttu huvi matkajatele-puhkajatele. Laid kuulus kunagi Suuremõisale, siin asus hobusekasvatus. Hobuseid kasvatati ka veel iseseisvusajal, ülejäänud maa jaotati taludele. Tänapäevaks on nii hobusetallidest kui taluhoonetest alles vaid varemed ning endised põllud ja rohumaad suures osas metsaga kaetud.

Nii Keremal kui Vahtrepal leidub väärtuslikke vanu taluhooneid ning kiviaiajäänuseid.

Suuremõisa – Pühalepa – Hilleste – Valipe

Ala hõlmab Suuremõisa asulat, Pühalepa, Hilleste ja Valipe külasid ning Sarve maastikukaitseala Hilleste/Aruküla maadel asuvat lahustükki. Ala pärliteks on barokne Suuremõisa – Hiiumaa kõige suurem ja mõjuvõimsam mõis - ning selle läheduses asuv Pühalepa kirik, vanim kivikirik Hiiumaal.

Kunagine ordu ametimõis (Pohilep) läks koos ülejäänud Hiiumaaga de la Gardie'de suguvõsa valdusesse 17. saj. algupoolel. Esmakordselt mainiti Suuremõisat (Grossenhof'i) 1633. a. Praegune peahoone on pärit 18. sajandi lõpust (1755-72) ning on üks väheseid ümberehitusteta säilinud barokkehitisi Eestis. Kõrvalhooned on erinevas seisukorras – varemetest kuni ümberehitatud hooneteni. Säilinud (ja muinsuskaitse all) on tall, tallmeistrimaja, tõllakuur, ait, jääkelder, sepikoda, kasvahoone, küün, tüdrukutemaja ning hollandi tuuleveski, kõrtsi ja "Ussikeldri" varemed. 18. saj. lõpu ja 19. saj. alguse Suuremõisa on seotud Hiiumaa kuulsaima mõisniku Otto Reinhold Ludwig v Ungern-Sternberg'iga, kelle kohta on palju legende ja jutustusi. 1829. avati Suuremõisas tekstiilivabrik, mis hiljem Kärddlasse koliti. 1920-ndatel mõis võõrandati ning mõisa peahoones alustas tööd kool. Nõukogude perioodil oli siin algkool, raamatukogu ja kino; 1977. aastast Putkaste sovhoostehnikum.

Kunagine regulaarpark 18. sajandi lõpust tehti hiljem ümber inglise stiilis maastikupargiks. Pargi lossilähedased osad on võrdlemisi hästi hooldatud, kaugemal on park võsastunud ja teedevõrk hävinud. Säilinud on kõrged paekivist piirdemüürid maantee ja pargi vahel ning ümber tagumise väljaku. Pargis leidub mitmeid tiike, mida viimati korrastati 1970-ndatel. Pargi juurde kuuluvad kastani-, tamme- ja vahtraalleed Heltermaa ja Kärddla poole (ca 200 a. vanused puud) ning Käina suunaline ca 100-aastane sangleppade allee (pikkus ca 4,5 km). Uus maantee rajati selle kõrvale 1970-ndatel, kuid sellest hoolimata on palju sangleppi tänapäevaks hukkunud.

Pühalepa Püha Laurentsiuse kirik on rajatud tõenäoliselt juba 13. sajandil, taastatud sõjapurustustest 17. saj algul ning oma praeguse kuju saanud 1860-ndatel. 1950-ndatel kisti kirikust välja kogu sisustus ning muudeti see laoruumiks. Kirik taastati 1990-ndate algul. Kirikuaed on piiratud kiviaiaga, aias on kabel

Suuremõisa ehitaja Ebba-Margareta Stenbocki sarkofaagiga, rõngasristid ja vappidega hauaplaadid. Kirik on ümbritsetud põlispuudest, kohati liigagi tihedalt. Kiriku lähedal asuvad mõisakõrtsi varemed.

Kerema külla viiva tee ääres leidub hulk vaatamisväärsusi: Vanapagana kivi (suur rändrahn); Põhilise leppe kivid – suur kivivare, mida peetakse pronksiaja kalmeks, selle ümber puisniidulaadne puestik; Pühalepa surnuaed ja selle tagune puisniit. Tee viib mööda Pühalepa pastoraadi asukohast, kuhu praegu on ehitatud kaks eramut. Siin on säilinud kiviaeda ja põlispuid.

Suuremõisast Kärkla poole viiva tee äärde jääb karjatatud metsa ja puisniite ning vana mahajäetud Kummistu surnuaed, mida on hiljuti võsast puhastatud.

Hilleste küla lähedal metsas asuvad paemurrud, kust võeti kive Suuremõisa ehituseks. Külas asub ka lubjaahi, mis väidetavalt oli käigus kuni 1970-ndateni.

13. sajandil olevat Valipe külas rahvapärimuse järgi asunud linnus, 16. saj. algul -mõis. Sajandi lõpul ehitasid rootslased uue linnuse, mis alates 17. saj. algusest seisis varemetes. Praegu on seal näha müürijäänused, trepikäigud ja kaevu ase. 19. sajandil oli Valipes karja- või kõrvalmõis.

Ala mõisapõllud on siin enam-vähem säilitanud oma sajandialguse kuju. Säilinud on ka kiviaedade jäänused, mis tähistavad mõisapõldude piire. 1920-ndatel rajati siia Suuremõisa ja Pühalepa asundused, Pühalepa pastoraadi maadest said juurdelõikeid Hilleste popsiküla ja Kerema elanikud. Valipe karjamõisa maad jagati samuti asunikele. 1980-ndatel ehitati pargitagustele mõisapõldudele sovhoositööliste elamud – nii korrusmaju kui väike eramu-rajoon.

Aruküla - Soonlepa - Heltermaa

Ala hõlmab Aruküla põlisküla, Heltermaa ja Soonlepa külasid. Põllumajanduslik maa on siin koosnenud peamiselt põldudest ja ulatuslikest karjamaadest loopealsetel, heinamaid siinkandis peaaegu polnud (need asusid enamasti Suuremõisast lääne ja loode pool). Sajandialguse põldudemuster on siin mõnevõrra muutunud, nii põldude massiivistamise, kivikoristuse (sh kiviaiad) kui põllumaade osalise kinnikasvamise tõttu (Soonlepas). Loopealsed on veel osaliselt avatud, kuigi karjatamist praktiliselt enam ei toimu. Loopealsed “männistuvad” jõudsalt, kuid Heltermaa kandis leidub ka veel väga haruldasi lookaasikuid mitmeharuliste jändrike kaskedega. Varasematel aegadel oli siin väga avatud maastik madalakspügatud kadakate, kasepõõsaste jt põõsastega, Aruküla ja Vahtrepa vahelist ala kutsuti “Aruküla luuaks”, et nagu luuaga pühitud. Meri paistis sadamale lähenedes juba kaugelt. Aruküla-Heltermaa (ja Sarve) kant oli vanasti Hiiumaa üks vaesemaid, viletsate maade ja ka kehvade kalavete tõttu.

Heltermaa nimelist talu on mainitud juba 1620. a. Sadam rajati 19. saj teisel poolel Vahtrepa sadamat asendama. Siis tekkis siia ilmselt ka väike küla. Kitsas puusild asendati 1970-ndate alguses sadamakaiga, mille ehitamiseks veeti kokku hulk ümbruskonna kiviaedu. 1990-ndate lõpul ehitati uus sadamahoone, vana lammutati. Sadama läheduses meres pakub silmailu skulptuur “Naine tuules” (1989, autor A. Rimm). 1958. aastast asub siin veel Heltermaa Mere-Hüdro meteoroloogia Jaam.

Soonlepa mõis asutati 1777. a., mil samanimeline küla lammutati. Kirdepoolset osa Soonlepa külast kutsuti veel 19. sajandil Leppisto külaks. Mõisapõlde ümbritsesid varem pikad kiviaiad, mis osaliselt on säilinud. Mõisa peahoone on hävinud, alles on jupike alleed, enam-vähem varemetses seisavad muinsuskaitsealused kivist karjalaudad, hobusetallid, rehi, viinaköök ja -kelder, magasiit, valitsejamaja ja moonakamaja. Halvast seisundist hoolimata on tegemist ühe suurima ja väärtuslikuma karjamõisa-kompleksiga Hiiumaal.

Sarve poolsaar

Ala hõlmab Sarve küla maid, mis suurtes piirtes langevad kokku Sarve maaastikukaitsealaga. Nagu Aruküla – Heltermaa puhul, on ka siin peamiselt tegemist põllumaade ja endiste karjamaadega. Küla heinamaad asusid kaugemal. Sarve lõunapoolses osas on väike hooldatud Hindre puisniit. Küla põllud on hästisäilinud, kohti isegi koos kiviaedadega. Talukohtadest on mitmeid hävinud, vanadest hoonetest on alles mõningaid pooleldi paekivist seintega ehitisi. Kohati on säilinud vana teedevõrk. Maantee piki idakallast ehitati nõukogude perioodil. Varem avanes siit ilusaid vaateid merele, nüüd hakkavad need männiga kinni kasvama. Loopealsete karjatamine lakkas lõplikult 1970-ndatel – 80-ndatel, sellest ajast toimub kinnikasvamine, peamiselt kadaka ja männiga. Loopealsete taimestik on üldiselt väga mosaiikne, leidub kase ja männitukki, tihedamaid ja hõredamaid kadastikke ning lagendikke, millest osa on märjal aastaajal üleujutatud. Kohati paljandub aluspõhja paekivi, kohati on tegemist klibuvallidega. Tegemist on Läänemere regioonis vähelevinud ökosüsteemidega. Ala on väga rikas haruldaste taimeliikide (sh orhideed) ja -koosluste poolest. Ka sambla- ja samblikefloora on liigirikas. Sarve maastikukaitsealale on koostatud kaitsekorralduskava (1999).

Hinnangud kogu alale:

KAV (3): hästisäilinud maastikumuster, Pühalepa kirik ja kalmistud, kõrtsivare, Suuremõisa ja Soonlepa mõisad, alleed

EV (3): üldiselt väga kaunid ja vaheldusrikkad maastikud

LV (3): palju säilinud unikaalseid poollooduslikke kooslusi (loopealsed), liigirikkaid loometsi; Kallaste MKA; suur osa alast on Natura eelvaliku ala, osa rannikust ja Vohilaid ka TLA

IV (2): Hiiumaal üsna kõrgelt väärtustatud, eriti Suuremõisa ja Sarve piirkond

RTP (3): palju ajaloolist huvi pakkuvaid vaatamisväärsusi; head võimalused loodusturismi arendamiseks

Kasutustingimused: Ala üldiselt sobib suvilaehituseks, kuid vältida tuleks rannaäärsete metsade tükeldamist kruntideks. Sobivad ehituskohad on eelkõige endised taluasemed ja külade kultuurmaad. Järgida tuleb kohaliku ehitustraditsiooni ning hooned tuleb hoolikalt maastikku sobitada. Uute madalpingeliinide tõmbamisel kasutada maa-alust kaablit. Vältida teede õgvendamist, metsaistutamist põllu- ja rohumaaadele ning tuulegeneraatorite püstitamist.

Hooldussoovitused: Oluline on hoida kasutusel kõiki säilinud põllu- ja rohumaid, erilist tähelepanu pöördes looduslike niitude (loo-, ranna- ja puisniidud) traditsioonilisele hooldusele. Juhul kui leidub huvi, võiks taastada paremini säilinud endisi puisniite. Loopealsete ja rannaniitude noori männikuid tuleks harvendada ja võimalusel majandada puiskarjamaana. Avamaastikul asuvate arheoloogiamälestiste ümbrust tuleks hooldada (niitmine, võsaraie).

Jätkata Suuremõisa hoonete renoveerimist ja pargi korrastamist. Suuremate kujundustööde puhul pargis, samuti alleede korrastamisel konsulteerida asjatundjatega. Soonlepa mõisahoonetele tuleks leida kasutus või vähemalt püüda neid säilitada. Külade ilmet parandaks taluhoonete jätkuv renoveerimine

vanade ehitustraditsioonide kohaselt. Soodustada tuleks korendusaedade ehitamist ja kiviaedade taastamist.

Täiendava inventeerimise vajadus: loometsad ja -niidud, puisniidud

29. Salinõmme - Õunaku

Ala klass: II

Ala tüüp: 2 5

Ala pindala: 740 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Salinõmme ja Õunaku poolsaari, nende vahele jäävaid rannaniite ning Õunaku mäge. Salinõmme on kunagi olnud saar, mida tänaseks ühendab Hiiumaaga kõrge teetamm üle madala üleujutatava soolakulise niidu. Külanime mainiti esmakordselt 1565. a., nimi on ilmselt seotud faktiga, et rootsi ajal keedeti siin soola. 19. sajandil oli siin Suuremõisa karjamõis (*Sallinem*), mille maadele rajati 1920-ndatel asundus. Nõukogude ajal tehti siin maaparandust väga vähe. Põldudemuster on hästi säilinud, kuid karjamaad ja rannaniidud on enamikus metsa kasvanud, samuti on hävinud hulk talukohti. Külas asub väike sadam ning alates 1970-ndatest Laidude kaitseala keskus. Salinõmme soolak kuulub Hiiumaa laidude MKA sihtkaitsvööndisse.

Õunaku poolsaarel asustus puudub, tegemist on madala ja ulatusliku avatud rannaniiduga. Õunaku mägi on omapärane seljandik keset tasast maastikku, kus varem laiusid puisniidud, tänapäeval aga uudismaad. Seljandikul valitsevad praegu kadastikud, kunagised karjamaad kasvavad kinni.

Hinnangud:

KAV (2): Salinõmmel hästisäilinud maastikumuster; Salinõmme – Õunaku rannaniidud

EV (2): Õunaku mägi oma huvitava reljeefiga; Salinõmme küla vaheldusrikas maastik

LV (3): Salinõmme soolak, Õunaku rannaniidud

IV (1): Õunaku mägi on kohalike poolt väärtustatud

RTP (2): head võimalused loodusturismi arendamiseks; sadamast pääseb laidudele

Kasutustingimused: Salinõmme küla sobib suvilaehituseks. Sobivad ehituskohad on eelkõige endised taluasemed ja külade kultuurmaad. Järgida tuleb kohalikku ehitustraditsiooni ning hooned tuleb hoolikalt maastikku sobitada. Vältida teede õgvendamist, metsaistutamist põllu- ja rohumaaadele.

Hooldussoovitused: Oluline on hoida kasutusel kõiki säilinud põllu- ja rohumaid, erilist tähelepanu pöörates looduslike niitude (loo-, ranna- ja puisniidud) traditsioonilisele hooldusele. Loopealsete ja rannaniitude noori männikuid (samuti kadastikke) tuleks harvendada ja võimalusel majandada puiskarjamaana.

Külade ilmet parandaks taluhoonete jätkuv renoveerimine vanade ehitustraditsioonide kohaselt. Soodustada tuleks korendusaedade ehitamist ja kiviaedade taastamist.

Täiendava inventeerimise vajadus: Õunaku mäe looduslikud rohumaad

30. Kagu-Hiiumaa laiud

Ala klass: I

Ala tüüp: 359

Ala pindala: 621 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Pühalepa vald

Ala tähtsus: maakondlik/riiklik

Ala kirjeldus: Peale Hiiumaa laidude MKA alla kuuluvate laidude (Hanikatsi ja Saarnaki laid, Vareslaid, Kõrgelaid, Ahelaid, Kõverlaid, Anerahu, Langekare ja Ankrurahu) on väärtuslike maastike hulka arvatud ka Kaevatsi ja Heinlaid. Viimased kuuluvad Hiiumaa suuremate laidude hulka ning olid sajandi I poolel asustatud, nagu Hanikatsi ja Saarnaki laiud. Kaevatsi laid on madala veeseisu korral ka jala kergesti ligipääsetav ning pakub seetõttu huvi matkajatele-puhkajatele.

Laidude kaitseala asutati vabariikliku kaitsealana 1971. a., et kaitsta sealset liigirikast taimestikku ja linnustikku. Liigirikkus on ilmselt olnud seotud ka laidude traditsioonilise kasutusega. Heinamaadena kasutati: Hein-, Vares-, Kõrge-, Kõver- ja Ahelaidu ning Hanerahu. Asustatud laidudel leidus nii põllu-, heina- kui karjamaad. Taluhooneid ja kiviaedu on säilinud Saarnakil ja Hanikatsil. Praegu niidetakse endisi põlde ja karjatatakse lambaid vaid Saarnakil, Hanikatsil ja Kaevatsil, mis sellest hoolimata järjest enam võsastuvad. Heinlaid on peaaegu täiesti metsa kasvanud.

Hinnangud:

KAV (3): Saarnaki ja Hanikatsi lai säilinud maastikumuster ja taluhooned

EV (2): varieerub olenevalt laidude hooldusest

LV (3): palju säilinud unikaalseid poollooduslikke kooslusi

IV (3): Hiiumaal väga kõrgelt väärtustatud

RTP (2): laiud on atraktiivsed, kuid samas väga tundlikud puhkealadena; sobivamaid on Kaevatsi laid

Kasutustingimused: Ehitustegevust laidudel tuleb reguleerida. Vältida tuulegeneraatorite püstitamist.

Hooldussoovitused: Oluline on hoida kasutusel kõiki säilinud põllu- ja rohumaid, erilist tähelepanu pöörates looduslike niitude traditsioonilisele hooldusele. Loopealsete ja rannaniitude noori männikuid tuleks harvendada ja võimalusel majandada puiskarjamaana. Soodustada tuleks säilinud taluhoonete renoveerimist vanade ehitustraditsioonide kohaselt, korendusaedade ehitamist ja kiviaedade taastamist.

Käina valla väärtuslike maastike nimekiri:

31. Käina põllumaastik koos kihelkonnakeskusega
32. Kassari
33. Kaigutsi küla
34. Taterma – Kuriste

31. Käina põllumaastik koos kihelkonnakeskusega

Ala klass: I

Ala tüüp: 2 5 6 7

Ala pindala: 3075 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Käina vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab kogu Käina ümbruse ajaloolise ulatusega põllumajandusmaastikku Vaemla Niidikülalt idas kuni Nõmmekülani läänes ja Nasva külani edelas. Põhja pool piirneb ala metsade ja osalt uudismaadega. Ala sisse jäävad ka rannaniidud Vaemla jõest kuni Jausa külani ning pool Käina lahte. Käina ümbrust on kutsutud Hiiumaa viljaaidaks, kuna sinne viirsavitasandike pinnas on viljakam kui mujal saarel. Ka on tegemist saare suurimate põllumassiividega kui nõukogude perioodi uudismaad välja arvata. Ala on enamasti tasane. Suuri põlluvälju liigendavad põlispuudest ja viljapuuadadest ümbritsetud, sageli ridaja kujuga külad, avaral maastikul paistavad kaugele ka Putkaste ja Vaemla mõisapargid. Käina - Putkaste -Vaemla piirkonnas on hästi säilinud mõisamaastik põldude ja rannaniitudega. Siinsetest asundusküladest on alles ainult Vaemla Niidiküla. Põllu ja Rehe asundused hävitati lennuvälja rajamisel 1950-60-ndatel.

Putkaste mõis (esmamainimine Saulep'i mõisana 1529.a.) on üks vanimaid eramõisu Hiiumaal. Peahoone on kahekordne ja paekivist, ehitatud 19. saj. algupoolel. 1934-38 kuulus mõis Eesti Seemneviljajähistule, siin töötas ka põllutöökoos. 1944. a. loodi Putkaste sovhoos ning mõisakeskusesse tuli sovhoosi kontor ja klubi, toimusid kapitaalsed ümberehitused. Säilinud, kuid halvas olukorras on peahoone, hobusetall, tõllakuur, kuivati, jääkelder ja teenijate maja. Säilinud on ka osa pargi põlispuudest.

Vaemla mõis tekkis samuti tõenäoliselt 16. sajandi lõpus. Viimane peahoone oli ühekordne paekivist ehitus. 20 sajandi algul kuulus mõisakeskuse juurde peale tavapärase majandushoonete ka viinaköök, sepikoda ja meierei. Sajandi algul tehti katset ka naftat puurida – naftatorni abil. Tänapäevaks on mõis varemetes, v.a endine heinaküün, kus varasel nõukogude perioodil asus villavabrik, ning mis praegugi töötab muuseum-vabrikuna. Osaliselt säilinud on paekivist laut-kuur. Võrdlemisi rahuldavas seisus (osaliselt hooldatud) on Vaemla mõisapark (5,8 ha). Osaliselt säilinud on ka kastaniallee pargi servas (250 m). Pargis asub mälestuskivi 1863. a. Vaemla mõisat külastanud ja seal töötanud kunstnik Köleri auks. 1868. a. talunike rahutuste järel olla Vaemlas toimunud talumaade mõisastamine – 34 porsiperet asustati ümber “sooservale”, võimalik et Kaasiku külla, mis tänapäevaks on peaaegu hävinud. Pargi tiigi ääres on miiliauk (ajaloomälestis), kus pärimuse järgi põletatud hävitatud porsioonide palke.

Nn. mõisamaastikust põhja ja loode poole jäävad põliskülad: Villemi, Kogri, Moka, Määltse, Kolga ja Nõmmeküla. Enne 20 saj. algust tekkisid Mäe, Vaku, Ristivälja ja Kreiandi külad, viimased neist ilmselt popsiküladena. Nõukogude perioodil on külad tunduvalt hõrenenud, ehedamana on säilinud Moka rida/tänavküla. Ka on siinkandis põlde tublisti laiendatud külade vahel asunud puisniitude ja karjamaade arvelt. Nasva küla erineb teistest oma mosaiikse maakasutuse poolest. Siin puuduvad suured põllumassiivid, kuid leidub küllaltki avaraid karjatatud rannaniite. Vaatamisväärsed on Nasva suured puukujulised kadakad. Ajaloolist huvi pakub Puulauu kõrts - üks vanemaid säilinud kõrtsihooneid Hiiumaal.

Käina asula praegune ilme on suuresti kujunenud nõukogude perioodil, mil siin asus Hiiumaa Põllumajandustehnika Tootmiskoondis. Sel ajal ehitati välja suured tootmiskompleksid ja kolhoosikeskus, korruselamute rajoon ning hulgaliselt väikeelamuid. Põlise kihelkonnakeskuse varasemat ajalugu meenutavad kirikuvaremed, pastoraat, vallamaja ja peatee-äärne asustus, sh Rudolf Tobiase lapsepõlvekodu, millest sai 1973. a. majamuuseum. Käina Püha Martini kirik rajati kivist kirikuna 15-16. sajandi vahel. Juurdeehitused tehti 1860ndatel. Kirik hävis 1941.a. Pastoraat ehitati nõukogude perioodil ümber töökojaks. Kiriku ja pastoraadi ümbruse pargist ja surnuaiast on säilinud üksikuid põlispuid ning kivirist.

Käina lahe äärsed rannaniite ja roostikke on traditsiooniliselt kasutatud karjatamiseks. 1998. aastast kuuluvad need Käina sihtkaitsevööndi nime all Käina lahe-Kassari maastikukaitseala koosseisu, mis omakorda on rahvusvahelise tähtsusega märgala (nn Ramsar'i ala). Käina laht on õieti madal rannikujärv 40 suurema ja väiksema laiuga, mis on merega ühenduses 3 kanali kaudu. Kanalite lüüside abil reguleeritakse veetaset lahes. Käina lahes leidub tervisemuda. Laht ning seda ääristavad roostikud ja rannaniidud on väga olulised lindude pesitsuspaigad, samuti puhke- ja toitumispaigad rändlindudele.

Hinnangud:

KAV (3): võrdlemisi hästi säilinud põldude- ja asustumuster ning teedevõrk; väärtuslikud elemendid: mõisakeskused, Käina kiriku varemed, vallamaja jt ajaloolised ehitised

EV (2): avarus ja kauged vaated nii põllumaastikul kui rannaniitudel

LV (3): Käina lahe äärsed rannaniidud on Käina lahe - Kassari MKA osa, mis omakorda on rahvusvahelise tähtsusega märgala. Looduslikku väärtust omavad ka Vaemla ja Jausa lahe äärsed hooldatud rannaniidud (Natura eelvaliku alad)

IV (1): väärtustatud on peamiselt Käina laht

RTP (2): turisti ja puhkaja jaoks on olulised Käinas asuvad majutuskohad ja mudaravila, Käina lahe kaitseala, Vaemla villavabrik, mõisakeskused ja kirikuvaremed, lähedal populaarne suvituspiirkond Kassari näol.

Kasutustingimused: Ala sobib turismi/puhkemajanduse arendamiseks. Vältida teede õgvendamist ning metsaistutamist põllu- ja rohumaadele, va lehtmetsa istutamine nõukogude perioodil ülesharitud uudismaadele (=endised puisniidu-alad) külade vahele.

Hooldussoovitused: Oluline on säilitada Käina põllumaastiku avatust, et säilitada ala esteetilist ja ajaloolist väärtust. Vältida tuleks ebasobivaid uusehitisi nii avamaastikul kui väärtusliku vanema hoonestusega aladel (Moka küla, Nõmme küla). Tühjalt seisvad endised kolhoosi tootmishooned tuleks kas kasutusele võtta või lammutada. Putkaste mõisakeskus on haletsusväärses olukorras - tuleks võimalusel korrastada. Vaemla mõisapark vajaks samuti paremat hooldust.

Rannaniitude avatuse ja linnurikkuse eelduseks on jätkuv karjatamine. Rannaäärseid noori männikuid võiks harvendada ja majandada puiskarjamaana.

Jõeküla - Vaemla ümbruses tõuseks ala esteetiline väärtus tunduvalt, kui taastataks vaated laheäärsetele niitudele, mida praegu varjab kraavides ja maantee ääres lokkav võsa. Vaemla läheduses võiks mõelda ka alleede uuendamisele. Käina asula kortermajade piirkond võidaks täiendava haljastusega.

Täiendava inventeerimise vajadus: taluarhitektuur, mõisapargid

32. Kassari

Ala klass: I

Ala tüüp: 3 5 7 9

Ala pindala: 2672 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Käina vald

Ala tähtsus: maakondlik/riiklik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab tervet Kassari saart koos Reigi saare ning Käina lahega (osaliselt), kuuludes tervikuna Käina lahe-Kassari maastikukaitseala koosseisu (poolsaar kaitse all juba alates 1971. a.). Kassari on üldiselt tasase reljeefiga, silmapaistvaim pinnavorm on kirde-edelasuunaline seljandik (kõrgeim punkt 15m), mis lõpeb pika kitsa maasäärega Sääretirbil (tuntuim poolsaare looduslikest vaatamisväärsustest). Kassaris on kaks põlisküla – Esi- ja Taguküla ning kaks asundust - endiste Kassari ja Orjaku mõisa maadel. Väga hästi on säilinud traditsiooniline (20. saj. alguse) põldudemuster, kohati on säilinud ka hooldatud rannaniite (peamiselt Käina ja Öunaku lahe ääres). Puisniidud on üldiselt metsa kasvanud, kuid on ka metsakooslustena liigirikkad ja huvitavad. Matsi-Hindre puisniitu on üritatud raietega taastada. Sääre puisniidu osa on kasutuses peoplatsina. Kunagised avarad vaated tänu lagedatele karjamaadele on kadunud. Endised kuiva ja lubjarikka pinnasega liigirikkad rohumaad on enamuses vallutanud tihedad ja kõrged kadastikud ning noored männikud. Leidub ka istutatud männikuid. Hõredamates kadastikes Kassaril (ja Reigi saarel) võib näha väga suuri, vahel ka puukujulisi kadakaid. Madalaid kadastikke leidub peamiselt endistes kruusavõtu kohtades (Veskimäel). Kunagi oli Kassari päriselt saar, esimesed sillad ehitati tõenäoliselt 17. sajandil. Kassari-Vaemla teetamm ehitati Kassari mõisniku E. Stackelbergi poolt 19. saj lõpul (siin leidub kivi aastaarvuga 1864).

Orjaku mõis eksisteeris juba 16. sajandil. Praegu on hooned varemetes, kivivärvad on ennistatud. Kassari mõis eraldati Vaemla mõisast 18. sajandil. 20. sajandi algul oli mõisas hobusekasvatus, veisekasvatus ja (puuvilja?)aed. Kaugemal asusid kaks kõrtsi (Mäeküla) ning hollandi tuulik, viimasest on alles varemed Veskimäel. Mõisast on säilinud kärnerimaja ning valitsejamaja. Viimases on asunud Kassari algkool (1932-65) ning alates 1967. aastast koduloomuuseum. Praegu eksponeeritakse siin maakonnamuuseumi kogusid. Mõisakeskuses on asunud ka postkontor ja raamatukogu. Pargis on säilinud põlispuid ja kastaniallee. Mõisa lähedusse ehitati kolhoos "Sõpruse" tootmiskeskus – töökoda, nutriafarm ja karusnahatööstus. Kassari kolhoos kadus 1971.a.

Orjaku sadamat hakati (taas) ehitama 1912. a., algul Läänemere miinilaevastiku baasiks, kuid ehitus jäi pooleli. 1918 valmis puust randumissild, sadamat süvendati ja ehitati välja 1930-ndate lõpul. Iseseisvusajal ja veel peale sõda oli oluline kaubasadam ning purjekate talvesadam, hiljem oli "Hiiu Kaluri" valduses jahtklubina. Piibuninal asuv väikesadam on nüüdseks eravaldues.

Ajaloolist ja kultuurilist huvi pakkuvaid objekte peale mõisakeskuste on üsna palju: Kassari kabel, mis on ehitatud 18.-19. sajandil ning kalmistu, kus leidub tuntud isikute haudu; Kassari paekivist seltsimaja (kunagine Mäeküla kõrts, kool, vallamaja, rahvamaja, klubi, kino); Ristete pukktuulik (19. saj); Aino ja Oskar Kallase suvekodu 1924-38 (kunagine kordonihoone); 1930-ndatel ehitatud tuletornid. Ka saare

kaks põlisküla on huvitavad. Esiküla on peaaegu tänavküla oma talude tiheda asetusega. Uuema aja rajatistest on huvipakkuvad kaks 1998. a. HÕS-i liikmete poolt ehitatud kivilabürinti.

Hinnangud:

KAV (3): Hästisäilinud põldudemuster, traditsioonilise ilmega külad, mõisakeskused

EV (3): Kassari maastikud on üldiselt atraktiivsed, kuid söötis põllud ja jätkuv võsastumine kadaka ja männiga vähendab ala esteetilist väärtust

LV (3): on osa Käina lahe - Kassari maastikukaitsealast; enamuse saarest kuulub piiranguvööndisse (on ka Natura eelvaliku ala)

IV (3): Kassari on väga kõrgelt väärtustatud nii kohalikul kui maakondlikul; ala on seotud mitmete muistenditega

RTP (3): turismi seisukohast üks olulisemaid ja populaarsemaid paiku Hiiumaal; puhkajasõbralik maastik, palju majutuskohti ja vaatamisväärsusi; potentsiaali on Orjaku sadamal

Kasutustingimused: Ala sobib turismi/puhkemajanduse arendamiseks ja suvilaehituseks. Ranna ehituskeelujoon on määratud Kassari üldplaneeringuga. Sobivad ehituskohad on eelkõige endised taluasemed ja külade kultuurmaad teede ja kommunikatsioonide läheduses. Uute madalpingeliinide tõmbamisel kasutada maa-alust kaablit.

Vältida teede õgvendamist, tuulegeneraatorite püstitamist ning metsaistutamist põllu- ja rohumaadele, va lehtmetsa istutamine nõukogude perioodil ülesharitud uudismaadele (=endised puisniidu-alad) külade vahele.

Hooldussoovitused: Kuna Kassari puhul on tegemist puhkemajanduslikult väga olulise kultuurmaastiku-alaga, tuleks koostada hoolduskava. Põllumaastiku osas on oluline tagada jätkuv põllumajanduslik kasutus, et säilitada ala esteetilist ja ajaloolist väärtust. Rannaniitude avatuse ja linnurikkuse eelduseks on jätkuv karjatamine. Rannaäärseid noori männikuid võiks harvendada ja majandada puiskarjamaana (nii nagu Kassari kabeli ümbruses). Ka enamik kadastikke Kassari (Sääretirbil, Merekülas, Tagukülas, Veskimäe ümbruses, Reigi saarel, Käina lahe ääres) vajaksid tugevat harvendamist enne põõsaste liitumist ühtlaseks tihnikuks. Talude renoveerimisel ja uute hoonete püstitamisel tuleks arvestada kohalike ehitustraditsioonidega. Tühjalt seisvad endised kolhoosi tootmishooned tuleks kas kasutusele võtta või lammutada.

33. Kaigutsi küla

Ala klass: II

Ala tüüp: 2

Ala pindala: 285 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Käina vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Kaigutsi on põlisküla kunagises jõukas põllumajanduspiirkonnas. Siin elas üks tuntumaid hiiu nalja viskajaid Miku Kaarel. Küla on olulise väärtusega oma hästisäilinud vanemate taluhoonete (sh kolm pukkтуulikut) tõttu. Põllumajandusmaastik küla ümber on seevastu viimase 50 aastaga tundmatuseeni muutunud. Endiste puisniitude ja –karjamaade asemel laiuvad ümber küla suured uudismaad. Alles hiljuti hooldatud puisrohumaade tükikesi leidub teest põhja pool asuvate talude läheduses ning endisel Saueaugu heinamaal külast lääne pool.

Hinnangud:

KAV (2): ala peamiseks väärtuseks on vanad taluhooned ja tuulikud

EV (2): varieeruv, olenevalt üksikute talukohtade ja teeservade hooldusest

LV (2): Saueaugu puisniit jt. säilinud ja hooldatud puisrohumaade tükid

IV (1): üsna väike väärtus

RTP (1): praegu erilist väärtust ei oma, kuid võiks kujuneda vaatamisväärsuseks oma säilinud taluarhitektuuri tõttu.

Kasutustingimused: Vältida metsaistutamist teega piirnevatele külapõldudele.

Hooldussoovitused: Küla ilmet parandaks vanade taluhoonete jätkuv renoveerimine, teeservade parem hooldus (sh pajuhekkide likvideerimine tee äärest) ning võimalusel puisniitude taastamine/hooldus. Nii renoveerimise kui uusehituste puhul oleks soovitatav arvestada vana külastruktuuri ning ehitustraditsioonidega.

Täiendava inventeerimise vajadus: taluhooned

34. Taterma - Kuriste

Ala klass: II

Ala tüüp: 38

Ala pindala: 176 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Käina vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala koosneb kahest väikesest külast – Taterma ja Kuriste külast. Esimene on põlisküla, teine on ilmselt tekkinud 19. saj. lõpul Kuriste mõisa maadele. Taterma küla keskmes asub Emmaste apostliku õigeusu kirik (tuntud ka Kuriste vene kiriku nime all, ehitatud 1890). Võimalik, et Kuriste mõisa maad jagati talupoegadele tasuks vene usku pöördumise eest.

Traditsiooniline põllumaastik säilinud ei ole – põhjas ja idas piirnevad külad uudismaadega. Teed ääristav vanem männimets on varem olnud puiskarjamaa.

Hinnangud:

KAV (3): tegemist on kõige paremini säilinud õigeusu kirikuga Hiiumaal

EV (2): kõige huvitavam ja ilusam on kiriku ümbrus, samuti teed ääristav vanem hõre männimets

LV (1): teatud väärtust omab teed ääristav vanem männimets ja suured puukujulised kadakad

IV (1): üsna väike väärtus

RTP (2): Kuriste kirik, koolimaja ja kirikuaed on omapärane ja Hiiumaal pea ainulaadne vaatamisväärsus

Kasutustingimused: Vältida metsaistutamist teega piirnevatele külapõldudele.

Hooldussoovitused: Ala põllumaastik tuleks hoida põllumajanduslikus kasutuses. Koolimaja inetu juurdeehitis tuleks lammutada. Kirikuaia ja teeäärse metsa hooldamist tuleks jätkata. Külade ilmet parandaks vanade taluhoonete jätkuv renoveerimine.

Täiendava inventeerimise vajadus: taluhooned

Emmaste valla väärtuslike maastike nimekiri

35. Jausa

36. Valgu – Harju – Prassi

37. Viiri – Emmaste - Tilga

38. Sõru - Hindu – Tohvri

39. Vanamõisa

40. Öngu – Mänspe – Haldi

41. Leemeti mäed

35. Jausa

Ala klass: II

Ala tüüp: 2 5

Ala pindala: 540 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Emmaste vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Jausa küla (esmamainimine 1564) oli iseseisvusajal üks suuremaid külasid Hiiumaal (üle 70 suitsu). Kunagine kaluriküla koosneb kahest osast – üks jääb Jausa jõe ja teine Jausa lahe äärde, eraldusjooneks Käina-Emmaste maantee. Talud asetsevad enamasti reas piki külateed, taluõuedes kasvab palju põlispuid. Mõlemal pool on tegemist omalaadse “hekimaastikuga” – põllulappe ja -ribasid eraldavad piki kraave kasvavad puude ja põõsaste ribad. Ala sisse jäävad ka ilmselt 1950-ndatel kraavitatud heinamaad küla lääneosas, samuti säilinud puisniidulapid Jausa jõest põhja pool. Enamasti ääristab jõge tihe võsariba, varem olid jõeperved niidetud. Jõe ääres asub ainus säilinud vesiveski Hiiumaal. Jausa lahe äärsed rannaniidud on võsastumas, kuid siiski osaliselt kasutuses lihaveski karjamaana.

Jausast on pärit rida tuntud hiidlasi, sh meresõitjate-reederite Sergode suguvõsa, P. Tammeveski jt. Säilinud on mitmeid nn kaptenielamuid, vanemaid taluhooneid, Tooma talu tuulik (1852) ning 19. saj lõpul asutatud külakool. Nõukogude perioodil rajati aiand kasvuhoonetega, korruselamuid ning kolhoosidevaheline lasteaed.

Hinnangud:

KAV (3): säilinud põldudemuster, vanad taluhooned ja kaptenielamud, veskid

EV (2): varieerub, sõltudes peamiselt talude, nende ümbruse ja teeservade hooldatusest

LV (2): rannaniidud (Natura eelvaliku ala), Jausa jõe õgvendamata lõigud

IV (1): kohalike poolt väärtustatud

RTP (1): sobib suvilaehituseks

Kasutustingimused: Küla sobib elamu- ja suvilaehituseks. Sobivad ehituskohad on eelkõige endised taluasemed ja külade kultuurmaad. Järgida tuleb kohalikku ehitustraditsiooni ning hooned tuleb hoolikalt maastikku paigutada.

Hooldussoovitused: Küla ilmet parandaks vanade taluhoonete jätkuv renoveerimine vanade ehitustraditsioonide kohaselt ja teeservade parem hooldus. Teega piirnevad külapõllud ja rohumaad tuleks hoida kasutuses (niitmine, karjatamine), et säilitada ala esteetilist ja ajaloolist väärtust. Juhul kui leidub huvi, võiks taastada/hooldada paremini säilinud endisi puisniite. Kohati võiks taastada ka jõeluhti või vähemalt vaateid jõele, harvendades sealset puittaimestikku. Rannaniidul tuleks jätkata karjatamist, võimalusel suurendades loomade arvu. Rannaäärseid noori männikuid võiks harvendada ja võimalusel majandada puiskarjamaana.

Täiendava inventeerimise vajadus: puisniidud

36. Valgu – Harju – Prassi

Ala klass: II

Ala tüüp: 2

Ala pindala: 458 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Emmaste vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Käina – Emmaste maantee ääres asuvaid Valgu, Harju ja Prassi põliskülasid. Külad on koondunud vallseljakutele keset madalaid ja soiseid tasandikke, kus kunagi laiusid lõputud metsaheina- ja karjamaad. Tänapäev, nõukogude perioodil väljakujunenud põllumajandusmaastik pakub avaraid vaateid ülesharitud uudismaadele kunagiste külapõldude taga. Maanteed on küll uuemal ajal õgvendatud, kuid põhiliselt järgib see oma põlist trassi. Huvipakkuv on teeäärne taluhoonestus põlispuude ja aedadega. Valgu külas leidub ka jõukate meremeeste uuemat tüüpi elumaju iseseisvusajast (näit. Kroogi talu, mis kuulub 1988. a. Hiiumaa muuseumile). 1930-50ndatel asus siinkandis ka terve rida väikeettevõtteid. Harju külas on säilinud kaks pukktuulikut (Nõmme ja Rätsepa). Prassi külast on leitud vana asula- ja rauasulatuskoht. Prassi rabast võeti turvast juba iseseisvusajal. Keset raba asub üks lõuna-Hiiumaa väheseid järvi - Prassi järv.

Hinnangud:

KAV (2): vanemad taluhooned ja nn kaptenimajad, tuulikud, Prassi arheoloogiamälestised

EV (2): avar põllumajandusmaastik erinevatest aegadest pärit taluhoonestusega

LV (1): Prassi järv ja raba

IV (1): üsna väike väärtus

RTP (2): ilus läbisõidumaastik

Kasutustingimused: Metsaistutamine (lehtpuud) lubatav ainult nõukogude perioodil ülesharitud uudismaadele.

Hooldussoovitused: Teega piirnevad külapõllud ja rohumaad tuleks hoida kasutuses, et säilitada ala esteetilist ja ajaloolist väärtust. Külade ilmet parandaks taluhoonete jätkuv renoveerimine vanade ehitustraditsioonide kohaselt ning teeservade parem hooldus.

37. Viiri – Emmaste - Tilga

Ala klass: I

Ala tüüp: 2 5 6 7

Ala pindala: 1291 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Emmaste vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Tilga ja Tärkma külasid, endisi Nõmme ja Viiterna külasid, mis nüüd kuuluvad Emmaste asula sisse, endist Emmaste mõisakeskust ning Viiri, Lepiku ja Rannaküla (sh end. Peeksu asundus). Maastikuliselt võib ala jagada kahte erinevasse ossa:

1) Emmaste – Viiri vaheline nn mõisamaastik avarate põldude ja rannaniitudega ning

2) Tilga - Tärkma – Nõmme männikute, endiste puisniitude ja väikepõldude piirkond:

Emmaste – Viiri

Antud ala dominandiks on endine Emmaste mõisakeskus. Mõis asutati 1779. a., samas paigas asunud Emmaste küla lammutati ja elanikud asustati ümber Kurisule. Maareformi järel (1920) asus mõisa peahoonesse algkool, praegu põhikool. Peahoonet on ümber ehitatud 1960. ja 1997. a. Mõisapark põlispuudega on osaliselt säilinud ja korrastatud.

Ala põliskülade hulka kuuluvad ridaja iseloomuga Viiri ja Lepiku, seevastu Peeksu ja Rannaküla on Emmaste mõisa tükeldamisest tekkinud asundused. Viiril väärivad tähelepanu teeäärsed küllaltki hästi hooldatud ja traditsioonilise ilmega taluhooned, sh Mäeotsa talu (soome tüüpi elumajaga) ning külakool (1878). Ka Lepiku küla on säilitanud traditsioonilise ilme. Rannakülas/Peeksul pakuvad huvi tillukesed asunikumajad, millest osa on veel originaalkujul säilinud.

Emmaste ümbruses on põllud säilitanud oma mõisaegse kuju, Viiri – Lepiku vahel on neid laiendatud.

Rannaniidud olid kolhoosiaja lõpuni kasutuses ning tänu sellele veel võsastumata. Üle põldude ja rannaniidu avaneb Ollima kraavi lähedal maanteelt ilus vaade merele.

Tilga - Tärkma – Nõmme

Selle ala dominandiks on kiriku ja kunagise Nõmme kõrtsi (praeguseks lammutatud) lähedusse maantee äärde kasvanud asula. 1920-ndatel kujunes siia väike kihelkonnakeskus kaupluste, meierei (endine mõisa viinaköök, 1800), söögimaja, postkontori, rahvamaja, raamatukogu ja paari linnatüüpi elamuga. Nõukogude perioodil sai kihelkonnakeskusest kolhoosikeskus, meiereist võitööstus, kerkis korrusmajade rajoon ja suur lasteaed. Kuna Emmaste kolhoos oli nõukogude perioodi lõpul üks jõukamaid majandeid Hiiumaal, siis ei jäänud ehitamata ka tohutu klubihoone asendamaks 1920-ndatel ehitatud rahvamaja. Emmaste kirik sai valmis 1867. a. ja kalmistu võeti kasutusele samal aastal. Endises pastoraadis asub ambulatoorium. Praegune vallamaja ümber ehitatud endisest postkontorist 1990-ndate lõpul.

Tilga põliskülas pakub huvi nii teeäärne vanem hoonestus kui lõuna-Hiiumaal haruldane männimets – umbes saja-aastane Tilga männik (verstasel kaardil oli siin raiesmik). Küla on seotud ka mitmete tuntud kultuuritegelastega. Tärkma põliskülas kasvab tee ääres vana ohvritamm. Huvipakkuvad on Matse talu hooned. Tärkma rannas asusid 19. saj alguses soolakojad ja sajandi lõpus telliseahjud. Siit algas talitee Soelale. Tärkma rannakarjamaad ja puisniit (Saeniit) olid osaliselt kasutuses veel nõukogude perioodi lõpul.

Hinnangud:

KAV (3): teeäärne asustus (ajaloo kontsentraat), ohvritamm

EV (3): ilus hooldatud maanteeäärne maastik

LV (2): rannakarjamaad ja Saeniit on Natura eelvaliku ala

IV (1): kohalike poolt väärtustatud

RTP (2): ilus läbisõidumaastik mitmete vaatamisväärsustega

Kasutustingimused: Ala sobib suvilaehituseks, kuid vältida tuleks rannaniitude tükeldamist kruntideks. Sobivad ehituskohad on eelkõige endised taluasemed ja külade kultuurmaad. Järgida tuleb kohalikku ehitustraditsiooni ning hooned tuleb hoolikalt maastikku paigutada. Uute madalpingeliinide tõmbamisel kasutada maa-alust kaablit.

Hooldussoovitused: Põllumaastiku osas on oluline tagada jätkuv põllumajanduslik kasutus. Metsa istutamist ei tohiks üldjuhul lubada, va lehtmetsa istutamine endistele puisniidu-aladele külade vahele. Ala väärtus tõuseks, kui olemasolevaid rohumaid (ranna- ja puisniite) saaks säilitada niitmise või karjatamisega.

Teeäärsete hoonete renoveerimisel ja uusehitiste püstitamisel soovitatav arvestada vana külastruktuuri ning ehitustraditsioonidega. Emmaste korruselamute ümbrust tuleks täiendavalt haljastada.

38. Sõru - Hindu – Tohvri

Ala klass: I

Ala tüüp: 3 5 9

Ala pindala: 712 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Emmaste vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Sõru, Pärna, Reheselja ja Sepaste põliskülasid ning endisi Hindu ja Tohvri külade maid. Vana tee, mis kulgeb piki rannikut Pärnalt Tohvri poole, pakub ilusaid merevaateid. Põllumajandus on siinkandis praktiliselt hääbunud, nii põllu- kui karjamaad kasvavad jõudsalt kinni, algul kadakate, seejärel männiga. Kitsukese rannaniiduriba kinnikasvamist takistavad iga-aastased võsaraie-

talgud. Avatuna on säilinud ka Tohvri rannaniidud. Siin-seal (Tohvril, Sepastes, Sõru-Reheselja vahel) leidub puisniidu-ilmelist liigirikast lehtmetsa. Ala sisse jääb ka Sepaste maastikukaitseala, kus kasvab ca 100-aastane tammik (endine puisniit).

Sõru sadam, mille ehitamist alustati 19. saj lõpus, asub tegelikult Pärna külas. Sadamasild valmis 1917. a., see on aga hiljem mitmeid kordi hävinud ja uuesti taastatud. Sadamat ehitati välja ja süvendati ka nõukogude perioodil. Sõru on põhiliselt olnud kalasadam, alates 1998. a. aga ka Hiiumaa-Saaremaa vahelise parvlaeva sadam. Kai ääres seisab 1939. a. Hiiumaal valminud ja maailmas ringi rännanud mootorpurjekas Alar. Sadama lähedal, endises kaluribrigaadi majas asub Sõru muuseum. Kunagise Sõru kabeli (esmamainimine 1593. a.) ja kalmistu asukohta tähistab mälestuskivi. Sadamas ja rannas korraldatakse suveüritusi. Ala merelise asukoha tõttu on see pakkunud huvi ka sõjavägedele. Sõru sadama lähedal asub nõukogude perioodil väljaehitatud piirivalvekordon, mis eksisteeris aga juba 20. saj. algul. Tohvri rajati kindlustusi samuti enne I maailmasõda, neile lisandusid kaitserajatised ja kasarmud aastatel 1940-41. Ala militariseerimisega hävisid Tohvri ja Hindu külad. Kasarmu hoonetes asub praegu Tohvri hooldekodu. Ajaloolist huvi pakuvad veel Tohvri liini meremärgid (1934), Sõru küla rannakaevud, lautri- ja laevaehituskohad.

Hinnangud:

KAV (2): militaarajaloo seisukohast oluline ala; kohati hästisäilinud taluhooned

EV (3): kaunis rannikumaastik merevaadetega, võrdlemisi heas korras talu- ja muud hooned

LV (3): Sepaste tammik, aru- ja puisniitude säilmed; rannaniidud

IV (2): Hiiumaal üsna kõrgelt väärtustatud

RTP (3): ideaalne maastik matkamiseks ja rattasõitudeks; leidub ka liivaranda ja häid ujumiskohti

Kasutustingimused: Ala sobib elamu- ja suvilaehituseks. Sobivad ehituskohad on eelkõige endised taluasemed ja külade kultuurmaad. Järgida tuleb kohalikku ehitustraditsiooni ning hooned tuleb hoolikalt maastikku paigutada. Uute madalpingeliinide tõmbamisel kasutada maa-alust kaablit. Vältida teede õgvendamist, metsaistutamist põllu- ja rohumaadele, tuulegeneraatorite püstitamist.

Hooldussoovitused: Nii uusehitiste püstitamisel kui vanade renoveerimisel oleks soovitatav arvestada vana külastruktuuri ning ehitustraditsioonidega.

Teega piirnevad külapõllud ja rohumaad tuleks hoida kasutuses (niitmine, karjatamine), et säilitada ala esteetilist ja ajaloolist väärtust. Võimalusel taastada karjatamine rannaniitudel ja metsades. Rannaäärseid noori männikuid/kadastikke võiks harvendada.

Täiendava inventeerimise vajadus: metsad Sepaste tammiku ümbruses

39. Vanamõisa

Ala klass: II

Ala tüüp: 3 5

Ala pindala: 382 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Emmaste vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab peamiselt Vanamõisa lahe ääres asuvaid rannaniite, Nõrga neeme ning osaliselt Vanamõisa küla. Tegemist on mitmekesise rannikumaastikuga ja väärtusliku linnu-alaga, mis küll karjatamise lakkamise tõttu kasvab jõudsalt metsa.

Hinnangud:

KAV (2): rannaniit kui traditsioonilise külamaastiku osa

EV (2): mitmekesine rannamaastik, paraku hooldamata

LV (3): rannaniidud on määratletud Natura eelvaliku alaks ja TLA-ks, leidub ka väärtuslikku floorat

IV (1): üsna väike väärtus

RTP (1): ala on võrdlemisi raskesti ligipääsetav

Kasutustingimused: Ala ei sobi suvilaehituseks, kuna on madal ja omab väärtust eelkõige linnu-alana.

Hooldussoovitused: Ala väärtus tõuseks, kui olemasolevaid rannaniite saaks säilitada võsaraie ja karjatamisega.

40. Öngu – Mänspe - Haldi

Ala klass: II

Ala tüüp: 3 5 9

Ala pindala: 603 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Emmaste vald

Ala tähtsus: kohalik

Ala kirjeldus: Ala hõlmab Öngu ja Mänspe põliskülasid Mardihansu lahe ääres ning Haldi nina rannaniite. Ala läbib vana Öngu- Mänspe tee, mille äärde jääb ilusaid metsi. Öngu oli omal ajal suhteliselt suur sumbja tuumikuga rannaküla, kus elas meresõitjaid ja paadiehitajaid. Siinne rand oli iseseisvusajal üks tähtsamaid metsamaterjali väljaveo laadimisplatse. Sõja ajal ja sõjajärgsetel aastatel jäi küla peaaegu tühjaks väljarände tõttu. Öngu ojal on olnud veski juba 16. sajandil. Tamm ja paisjärv taastati 1980-ndatel, vanast kohast veidi ülalpool. Selle ääres asub nüüd kalakasvatus. Vana tammi ääres on kaks Veski talu. Huvipakkuvad on Suur ja uhke Vanaselja talu ning viimasel kümnendil rajatud rododendroniaed. Mänspäe külas pakub huvi väike külakirik (1908) koos kalmistuga. Esimene hoone püstitati 1690. a. pääsenud merehädaliste poolt. Siin asub ka Mänspäe endine koolihoone (kool asutati 1863.a.), kus sai alguse Hiiumaa koduloomuuseumi kogu. Kooli lähedal kasvavad looduskaitsealused kadakas ja pihlakas. Öngu külas ja küla ümbruses leidub jugapuid.

Põllumajandus on siinkandis peaaegu täielikult hääbunud. Rannaniidud on võsastunud ja madalal liivasel rannal levib jõudsalt pilliroog. Ala peamiseks väärtusteks on ilusad metsad, looklev Öngu oja ning külade ehituslik pärand. Mõlema külas on säilinud tüüpilisi jõukate meremeeste elamuid iseseisvusajast, Öngul lisaks ka tuulik, üks väiksemaid saarel.

Hinnangud:

KAV (2): Mänspe kabel kalmistu ja kabeliaiaga, Mänspe kool jt vanemad hästisäilinud ehitised

EV (3): ilusad külad, ilusad metsad

LV (2): Öngu oja, vanemad metsad, Haldi nina liivased rannaniidud (TLA)

IV (1): teatud määral väärtustatud

RTP (3): kogu ala sobib puhkamiseks/suvitamiseks ning on heaks lähtekohaks matkadele Kõpu või sise-Hiiumaa suunas; vana Öngu - Mänspe tee sobib matkamiseks ja rattasõiduks

Kasutustingimused: Küla sobib suvilaehituseks, kuid uusi hooneid tuleb hoolikalt maastikku sobitada.

Hooldussoovitused: Teega piirnevad külapõllud ja rohumaad tuleks hoida kasutuses (niitmine, karjatamine), et säilitada ala esteetilist ja ajaloolist väärtust. Soovitav oleks karjatada ka Haldi nina rannaniite. Ala vanemaid okasmetsi oleks soovitatav majandada püsimeetsana.

41. Leemeti mäed

Ala klass: II

Ala tüüp: 4 9

Ala pindala: 268 ha

Ala asukoht: Hiiu maakond, Emmaste vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus: Leemeti mäed on populaarne puhkeala, mida kasutatakse orienteerumiseks ja suusatamiseks. Tegemist on künkliku luitemaastikuga, mida katavad nõmme- ja palumännikud.

Hinnangud:

KAV (1): puudub

EV (3): ilusad männikud ja Hiiumaa kohta haruldaselt vaheldusrikas reljeef

LV (3): ala sisaldab Tihu MKA Leemeti skv; luitemetsad

IV (1): maakonnas teatud määral väärtustatud

RTP (3): populaarne puhkemaastik nii orienteerumiseks kui suusatamiseks

Kasutustingimused: Ala ei sobi elamuehituseks. Igasugune ehitustegevus tuleb paika panna detailplaneeringutega. Tuleb tagada, et mootorsõidukitega ei sõidetaks väljaspool selleks ettenähtud teid.

Hooldussoovitused: Rannaäärseid metsi, mis ei kuulu sihtkaitsevööndisse, tuleks puhkemajanduse huvides majandada püsimeetsana.

HIIU MAAKONNAS ARVEL OLEV ARHEOLOOGIAPÄRAND

Hiiumaal Kõpu poolsaarel 13 kiviaja asulakohta. Muinsuskaitse alla võtmise menetlus on algatamisel:

Kiviaja asulakoht A29953 Kõpu küla, Hääle Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29964 Mägipe külas Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29963 Kõpu küla, Hääle Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29962 Vilima küla, Häärmalise Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29961 Ülendi küla, Urvalinnu Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29960 Kõpu küla, Hääle Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29959 Kõpu küla, Hääle Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29958 Kõpu küla Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29957 Kõpu küla, Hääle Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29956 Kõpu küla, Hääle Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29955 Kõpu küla, Hääle Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29954 Kõpu küla, Hääle Hiiu vald

Kiviaja asulakoht A29965 Ojaküla, Vana-Roosaku Hiiu vald